

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА
СУВ ХЎЖАЛИК ВАЗИРЛИГИ**

АНДИЖОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ

ИҚТИСОДИЁТ ВА БОШҚАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ

**ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИНИ БОШҚАРИШ ВА ЮРИТИШ ТАЪЛИМ
ЙЎНАЛИШИ**

Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва бошқарув кафедраси

« Т А С Д И Қ Л А Й М А Н »
факультет декани _____
доцент Х.Х.Комолов
« ____ » _____ 2015 йил

«Химояга рухсат этаман»
кафедра мудири _____
доцент О.Шерматов
« ____ » _____ 2015 йил

**Фермер хўжалигини бошқариш ва юритиш таълим йўналишининг
битирувчиси Комилов Умарбекнинг**

В
БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Мавзу: Мархамат туманидаги ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат
ресурсларидан самарали фойдаланишни омиллари.

БМИ рахбари:
Бажарувчи:

***и.ф.н.доцент О.Х.Махмудов
У.Комилов***

Андижон - 2015

ЎЗБЕКИСТОН КИШЛОК ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ
АНДИЖОН КИШЛОК ХЎЖАЛИГИ ИНСТИТУТИ
ИҚТИСОДИЁТ ВА БОШҚАРУВ ФАКУЛЬТЕТИ
КИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИҚТИСОДИЁТИ ВА БОШҚАРУВ
КАФЕДРАСИ

“ТАСДИҚЛАЙМАН”
Қишлоқ хўжалик иқтисодиёти ва
бошқарув кафедрасининг мудирининг
доцент О.Шерматов _____
«_____» _____ 2014й.

Фермер хўжалигининг бошқариш таълим йўналишининг битирувчиси
Комилов Умарбекга битирув малакавий ишини бажариш учун

ТОПШИРИК

1. Битирув малакавий ишининг мавзуси институт ректорининг 2014 йил 10 сентябрдаги № 275-Ст буйруғи билан тасдиқланган.
2. БМИнинг мавзуси: *Мархамат туманидаги ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни омиллари.*
3. Битирув малакавий ишни тугатиш вақти « 30 » м а й 2015 йил.
4. Битирув малакавий ишнинг асосий бўлимлари.БМИ кириш, асосий қисм, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.
5. Битирув малакавий ишни бажариш учун керакли маълумотлар. Ўзбекистон Республикасининг қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни ўтказишга оид бўлган қонунлари, Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, И.А.Каримов асарлари, мавзуга оид махсус адабиётлар, ҳамда Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигининг 2012-2014 йиллар учун бизнес режалари, йиллик хисоботлари ва мавзуга оид бўлган бошқа маълумотлари.
6. Битирув малакавий ишда фойдаланиладиган жадваллар. Битирув малакавий ишида мавзунинг моҳиятини ёритишга ёрдам берадиган 8-10 та жадвалларни тузилиши кўзда тутилган бўлиб, улардан 3 таси бевосита ҳимоя жараёнида фойдаланилади.

Битирув малакавий ишнинг асосий саволлари	БМИни рахбари	Бажарилиш муддати	Имзо
<i>Кириш</i>	<i>и.ф.н. Махмудов О.</i>	<i>21.12.2014</i>	
1-боб: Мехнат ресурсларини мохияти ва назарий асослари			
<i>1.1. Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштириш ва эркинлаштириш жараёнида фермер хўжаликларини устувор ривожлантириш ва унда меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг аҳамияти</i>	<i>и.ф.н. Махмудов О.</i>	<i>30.01.2015</i>	
<i>1.2. Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларини мохияти ва илмий назарий асослари.</i>	<i>и.ф.н. Махмудов О.</i>	<i>30.01.2015</i>	
2-Боб: Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланишни билан таъминланганлик даражасини ҳозирги ҳолатини тахлили.			
<i>2.1. Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигининг табиий-иқтисодий шароитлари.</i>	<i>и.ф.н. Махмудов О.</i>	<i>27.02.2012</i>	
<i>2.2. Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва иқтисодий самарадорлиги</i>	<i>и.ф.н. Махмудов О.</i>	<i>31.03.2015</i>	
<i>2.3. Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида самарали агротехнологияларни қўллаш</i>	<i>Катта ўқитувчи И.Рўзиев</i>	<i>10.09.2013 дан 15.07.2014 гача</i>	
3-боб: Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларинидан самари фойдаланиш омилларини такомиллаштириш йўллари .			
<i>3.1. Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичларининг такомиллаштириш</i>	<i>и.ф.н. Махмудов О.</i>	<i>20.04.2015</i>	
<i>3.2. Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш омиллари</i>	<i>и.ф.н. Махмудов О.</i>	<i>20.05.2015</i>	
<i>Хулоса ва таклифлар.</i>	<i>и.ф.н. Махмудов О.</i>	<i>25.05.2015</i>	
<i>Фойдаланилган адабиётлар.</i>	<i>и.ф.н. Махмудов О.</i>	<i>26.05.2015</i>	

*Топширик берилган вақти:
БМИ рахбари:*

*10 сентябрь 2014 йил.
и.ф.н. Махмудов.*

М у н д а р и ж а

№	Мазмуни	Бетлар
	Кириш	
1-боб: Мехнат ресурсларини мохияти ва назарий асослари		
1	Қишлоқ хўжалигида ислохатларни чуқурлаштириш ва эркинлаштириш жараёнида фермер хўжаликларини устувор ривожлантириш ва унда меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг ахамияти	
2	Мехнат ресурсларини мохияти ва илмий назарий асослари.	
2-Боб: Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланишни билан таъминланганлик даражасини ҳозирги ҳолатини тахлили.		
3	Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигининг табиий-иқтисодий шароитлари.	
4	Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва иқтисодий самарадорлиги .	
5	Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида самарали агротехнологияларни қўллаш	
3-боб: Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларинидан самари фойдаланиш омилларини такомиллаштириш йўллари .		
6	Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш омиллари.	
7	Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичларининг такомиллаштириш	
	Хулоса ва таклифлар.	
	Фойдаланилган адабиётлар.	

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган иқтисодий ислохатларнинг муҳим йўналишларидан бири бўлган муносабатни тубдан ўзгартиш, ҳар бир қишлоқ хўжалик корхоналарда меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш

хисобига меҳнат сифати ва самарадорлигига яраша ҳақ тўлашни таъминлаш ҳамда моддий рағботлантириш тизимини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилганлигидир.

Сўнги йилларда қишлоқ хўжалигида олиб борилаётган иқтисодий ислохатларнинг устивор йўналишлардан бири қишлоқ хўжалигида фермерлик ҳаракатни ривожлантириш бўлиб, бу жараён қишлоқ хўжалигида банд бўлган меҳнат ресурслардан фойдаланишдаги таркибий ўзгаришларга сабаб бўлди. Қишлоқ хўжалиги корхоналарига давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган ғалла ва пахта хом ашёси етиштириш ҳаражатларини молиялаштириш мақсадларига жорий йилнинг 1 июль ҳолатига кўра, банкларимиз томонидан 2 трлн. сўмдан зиёд кредитлар имтиёзли шартлар асосида йиллик 3 фоиз ставкада ажратилди. Йил якуни ҳисоботларини маълумотларига кўра деҳқон ва фермерларимизнинг фидокорона меҳнати билан мисли кўрилмаган натижаларга эришилди – мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги тарихида илк бор 8 миллион 50 минг тонна ғалла етиштирилди. Шунингдек, фермер хўжаликлари, агрофирмалар ва бошқа тадбиркорлик субъектларига иссиқхоналар ташкил этиш ва томчилаб суғориш тизимини жорий этиш учун имтиёзли фоиз ставкаси бўйича банк кредитлари ажратилиб келинмоқда. Республикамизда қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган туб ислохот ва ўзгаришлар натижасида, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2 баробардан зиёд ошди. Аҳоли жон бошига тўғри келадиган гўшт истеъмоли 1,3 баробар, сут ва сут маҳсулотлари 1,6 карра, картошка 1,7 баробар, сабзавотларни 2 мартадан зиёд, меваларни қарийб 4 баробар ошди. Республикамизда ҳар йили 16 миллион тоннага яқин мева ва сабзавот етиштирилмоқда. Аҳоли жон бошига деярли 300 килограмм сабзавот, 75 килограмм картошка ва 44 килограмм узум тўғри келмоқда. Бу кўрсаткич оптимал деб ҳисобланадиган истеъмол меъёридан уч баробар кўп бўлиб, БМТнинг озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти бош директори Жозе Грациану Силванинг фикрига кўра, Ўзбекистонда озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш, айниқса, мева ва

сабзавотлар ҳажмининг ортиши бошқа мамлакатлардаги озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга ҳам хизмат қилиши мумкин.

Фермерликни ривожлантириш, фермер хўжаликларининг иқтисодий ва молиявий мустақиллиги учун мустаҳкам ҳуқуқий асослар ва кафолатларни яратиб берувчи Ер кодекси, “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонун ҳамда бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

Фермер хўжаликларининг ер, сув ва моддий-техника, ҳамда меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ҳисобига ишлаб чиқариш ҳажми муттасил ошиб бориши, фермер хўжаликлари самарадорлиги ва рентабеллиги ўсишини таъминлаш имконини берадиган моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, уларнинг ер майдонларини мақбуллаштириш борасидаги комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди. Қишлоқда фермер хўжаликларига барча зарур хизматларни кўрсатаётган замонавий ишлаб чиқариш ва бозор инфратузилмаси шакллантирилмоқда.

Қишлоқ хўжалиги ерларининг узок муддатли ижара мулки қилиб берилиши ва қишлоқда бозор муносабатларининг жорий қилиниши фермер хўжаликларини шакллантириш ҳамда ривожлантиришнинг энг муҳим омили ва асоси бўлди. Бунинг натижасида ерга ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотга ҳақиқий эгалик туйғуси мустаҳкамланди. Мамлакатда фермерлик ҳаракати қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг асосий ишлаб чиқарувчисига ҳамда аграр соҳа ва у билан боғлиқ бўлган бошқа тармоқлар, ишлаб чиқаришни янада ривожлантириш, шунингдек, аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини ошириш учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир бўлган қудратли ижтимоий-сиёсий кучга айланиб бормоқда.

Шу ўринда, дастлаб фермерлик ҳаракатини ташкил этиш ва бошқариш тизимида амал қилган Фермер хўжаликлари уюшмаси ва унинг ҳудудий тузилмалари қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини ислоҳ қилиш ва унинг маҳсулдорлигини ошириш жараёнига ҳамда фермерлик олдида турган вазифаларни тезкорлик билан ҳал қилишда суист фаолият олиб борганлигини қайд этиш ўринли. Фермер хўжалигида бир ёки бир неча оиланинг ўзаро

хамкорлигида меҳнатлари пировард натижа учун оила аъзоларида юқори маъсулият, аниқ ҳисоб – китоб, қатъий тартиб-интизом юқори моддий манфатдорликка эришиш ҳамда ўз оиласининг фаровонлигини таъминлаш хўжаликнинг умум фаолияти билан ўзаро муносабиблида амалга оширилади.

Шунингдек фермер хўжаликларида ёлланма ишчиларни мавсумий ёллашдаги меҳнат муносабатларини бугунги ҳолати ҳам ушбу жараёнга салбий таъсир кўрсатмоқда.

Аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари, саноат корхоналарини хом-ашё билан таъминлаш ҳамда мамлакат валюта тушумини кўпайтириш манбаи, кўплаб ёлланма ишчилар – меҳнат ресурслари учун даромад манбаи, иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари учун потенциал бозор сифатида қишлоқ хўжалигининг аҳамияти беқиёсдир. Республикада 2013 йилнинг охирига келиб 112340 минг киши иқтисодиётда банд бўлган. Уларнинг аксарият қисми қишлоқ ҳудудларида яшаб, меҳнат қиладилар. Демак, жами аҳолининг 60,0 фоизи меҳнат ресурслари ҳисобланади. Улардан 11451 минг нафари ёки 67,2 фоизи иқтисодий фаол, 96,9 фоизи ёки 11094 минг нафари республика иқтисодиётида банд бўлган меҳнат ресурсларидир. Макроиқтисод доирасида банд бўлган меҳнат ресурсларининг 27,2 фоизи қишлоқ хўжалигининг барча тармоқларида фаолият кўрсатмоқдалар Ўзбекистон аҳолисининг 60 фоиздан зиёд қисми қишлоқ ҳудудларида яшашини ҳисобга олсак, қишлоқ хўжалигида иш билан банд аҳоли учун меҳнат шароитлари, иш ҳақи ва меҳнат унумдорлигини яхшилаш асосий масалаларидан биридир.

Шунга мос ҳолда иқтисодиётда банд бўлган аҳолининг 79,1% қисми нодавлат секторида меҳнат қилмоқдалар. Фермер хўжаликларида бевосита 1,9 млн кишидан зиёд меҳнат ресурслари ишламоқдалар.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов томонидан яратиб берилган бозор ислохотларига ўтишнинг тамойиллари асосида қишлоқ хўжалиги ривожланишида туб бурилиш ясалди. Ислохотларнинг илк

босқичида мамлакат қишлоқ хўжалиги барқарорлигини таъминлаш ва режали иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтишнинг дастлабки асослари яратилди. Бунда устувор йўналиш қилиб шахсий томорқа хўжаликларини ривожлантириш белгиланган эди. Натижада аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари билан узлуксиз таъминлашда ва қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда барқарорликка эришилди.

Қишлоқ хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни такомиллаштириш йўллари аналга ошириш масаласи умумиқтисодий муаммо сифатида илмий изланувчилар ва амалиётчилар томонидан ўрганиб келинган. Бироқ, мазкур изланишларнинг аксарияти иқтисодиёт субъектларининг ҳуқуқий–иқтисодий мустақиллиги таъминланмаган шароитда олиб борилган бўлиб, бу борадаги илмий ва амалий таклифларни реал хўжалик юритиш шароитига материаллашуви учун етарли шарт-шароит бўлмаган ёки улар мавжуд сиёсий тизим характериға тўғри келмас эди.

Юқорида келтирилган маълумотлардан хулоса қилинганда, биз танлаган мавзу ҳозирги кунда илмий ва амалий тадқиқотларни талаб қилувчи долзарб масала ҳисобланади.

Битирув малакавий ишининг мақсади ва вазифалари. Битирув малакавий ишининг асосий мақсади фермер хўжаликларини ривожлантиришнинг аҳамиятини асослаш ва Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни аналга ошириш бўйича фикр-мулоҳазаларни, хулосаларни ва таклифларни ишлаб чиқишдир. Асосий мақсадға эришиш учун битирув малакавий ишида қуйидаги асосий вазифалар режалаштирилган:

1. Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичларининг ўрганиш ва уларни қандай ишлатиш учун кўрилган чора ва тадбирларни аналга оширилиши .

2. Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалиги фаолиятини ўрганиш ва таҳлил этиш асосида меҳнат ресурсларидан самарали

фойдаланиш асосида меҳнат унумдорлигини ва иқтисодий самарадорлигини аниқлаш.

3. Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни самарадорлик омилларини таҳлил қилиб бу бўйича фикр-мулоҳазаларни, хулосаларни ва таклифларни ишлаб чиқиш.

Битирув малакавий ишининг амалий аҳамияти. Битирув малакавий ишида бирлдирилган фикр ва мулоҳазалардан, қилинган хулосалардан ва берилган таклифлардан Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш омилларидан фойдаланиш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин. БМИ да билдирилган фикр-мулоҳазалардан бундан ташқари ушбу ҳудудда жойлашган ва ихтисослиги мос келадиган бошқа фермер хўжаликларида ҳам фойдаланиш мумкин.

Битирув малакавий ишининг таркиби. Битирув малакавий иши кириш, асосий қисм, хулоса ва таклифлар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Битирув малакавий ишининг кириш қисмида мавзунинг долзарблиги асосланиб, битирув малакавий ишини мақсади, вазифалари ва унинг таркиби асосланган. Асосий қисм 3та боб, 7 та саволдан иборат бўлиб, уларда ўқув ва илмий адабиётлар шарҳи, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишнинг илмий назарий асослари келтирилиб, Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш самарадорлигини ошириш масалалари ўрганилиб, таҳлил этилган. Ишнинг хулоса қисмида бўйича Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигидаги меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш бўйича фикр-мулоҳазалар ва таклифлар ишлаб чиқилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхатига мавзуга оид бўлган қонунлар, Президент фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда И.А.Каримов асарлари, махсус ўқув ва

илмий адабиётлар, фермер хўжалигининг охирги уч йиллик ҳисоботлари ва фермер хўжалигининг бизнес режалари киритилган.

Битирув малакавий иши 82 бетни ташкил этади. Битирув малакавий ишини ёритишда 13 та жадваллардан ва 3 та чизмадан фойдаланилди.

1606:Мехнат ресурсларини мохияти ва назарий асослари

1.1 Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштириш ва эркин лаштириш жараёнида фермер хўжаликларини устувор ривожлантириш ва унда меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг аҳамияти

Меҳнат бозорини республикамизда амалга оширилаётган аграр ислохотлар натижасидаги ўзгаришларга мос равишда бошқариш, қишлоқ меҳнат бозорининг эгилувчан ва самарали моделини тузишни талаб қилади. Ушбу модел бир томондан қишлоқ хўжалигидан ортиқча ишчи кучларини бўшатишни, меҳнат унумдорлигини оширишни, техникадан унумли фойдаланишни талаб қилса, иккинчи тарафдан ишдан бўшаб чиққанларни ва қишлоқ аҳолисининг ночор қатламларини ижтимоий ҳимоялашни ва ушбу масалаларни концептуал ечимини талаб қилади. Қишлоқ хўжалигида самарали бандликни яратиш концепциясининг асосий мазмуни халқ хўжалигининг ушбу соҳасини барча тармоқлари бўйича меъёрларга асосланган ишчи кучига бўлган талабини аниқлаб ва меҳнат потенциалини самарали ишлата билиб, уларни ижтимоий, иқтисодий моддий тарафдан муҳофаза қилишдан иборат. Қишлоқ хўжалик корхоналарида тармоқлараро ишни тақсимланишини ҳисобга олган ҳолда самарали бандлик концепцияси биринчи навбатда пахтачилик ва ғаллачиликда самарали бандликни ташкил қилишни тақозо этади, чунки бу тармоқларда 80 фоиздан ортиқ ишчи кучлари банд бўлмоқда. Тармоқлараро самарали бандлик концепциясининг асосини ана шу икки тармоқда мужассамлашган ишчилар меҳнатидан унумли фойдаланишдан иборат. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишда уларнинг оптимал ўлчамларини топиб тўғри йўналиш бўйича сафарбар қилинмас экан тармоқда ишлаб чиқариш самарадорлигини ва рақобатбардошлигини ошириб бўлмайди. Натижада меҳнат унумдорлиги ва ишчиларнинг ижтимоий даражаси пасайиб боради. Меҳнат ресурсларини қишлоқ хўжалик корхоналарида бугунги кунга оптимал даражасини топилиши

билан бу жараён тўхтаб қолмайди ва ишчи кучларининг оптимал миқдорини топиш объектив категория бўлиб меҳнат ресурсларининг қишлоқ хўжалиги корхонларида мунтазам равишда қисқариб боришини талаб қилади, чунки механизациядан фойдаланиш жараёни юксалиб бориши билан бирга ишчи кучлари ҳам камайиб боради, бунда меҳнат унумдорлигининг ошиб бориши кутилади.

Қишлоқ хўжалигида ортиқча ишчи кучларини бўшатиш концепциясига қуйидаги асосий омиллар таъсир кўрсатади.

1. Ишлаб чиқариш ҳажми билан ишловчилар ўртасидаги мутаносибликни камлиги.
2. Қишлоқ хўжалигида меъёрдан ортиқча ишчи кучларининг бандлиги.
3. Механизация жараёнини тармоқда паст даражада қолаётгани.

Сўнги йилларда қишлоқ хўжалик корхонларидаги бандлик тенденциясини таҳлил қилиш жараёнида шу нарса аниқландики, ишчиларнинг қисқартирилиши ёки уларни ишга олиш ўз-ўзидан замон ва макон иқтисодий қонуни деб аталмайди. Замон ва маконда тарқ этиб бўлмайдиган қонун, бу ишчи кучларини оптималлаштириш жараёни деб топилган. Мана шу қонундан келиб чиққан ҳолда биз республика қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган ислохотларни ишчи кучларини қисқартириш борасидаги жараёнини тўхтовсиз такомиллаштириб бориш зарурлигини ва бевосита ишчи кучлари миқдори ишлаб чиқаришнинг моддий-техника билан жиҳозланиш даражасига мос равишда аниқланишини, меҳнат бозори томонидан мувозанатини тўғри бошқариш муҳим эканлигини асосладик.

Шуни алоҳида қайд қилиш керакки, Республикада, вилоят, туман, қишлоқларда ишсизлик ва бандлик масаласининг тезкорлик ва қониқарли даражада ечиш учун специфик табиий, психологик, иқтисодий, климатик шарт-шароитлар ҳисобга олиб янги иш жойлари яратиш бўйича қатор тадбир чоралар амалга оширилмоқда

Ҳисоб-китобларга кўра, фақат 2015 йилга механизациялашган меҳнат салмоғини ошириш эвазига 2012 йил 20 – 25 соатни ва 2015 йилга 35-40 соат кўл меҳнати 1 соат механизациялашган меҳнат билан тўлдирилади. Алоҳида хўжалик, вилоят ва туманларда тупроқнинг балл-бонитетлари ҳисобга олган ҳолда қилинган ҳисоб-китобларга кўра, хўжаликларни техника билан таъминланганлигини ҳисобга олиб пахтачиликда ишловчи 1 кишига бўлган экин майдони юкламаси ва оптимал харажатлар миқдори бир неча йилга аниқланган. Бунга кўра, 2015 йилда 1 га сарфланадиган меҳнат сарфи 500 киши соатни, 1 ишчига тўғри келадиган экин майдони юкламаси 4,5-5,0 гектарни ташкил этади.

Қишлоқда иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида деҳқон фермер хўжаликларини ривожлантириш орқали улардан самарали ва ишбилармонлик билан ишни ташкил этиш учун табиий, иқтисодий ва меҳнат ресурсларининг маҳаллий (жойлардаги) ҳажмларидан келиб чиққан ҳолда янги ишчи ўринларни ташкил этишнинг бир қатор моделларини ишлаб чиқишни тақозо этади.

Бозор муносабатларига ўтиш бандликнинг мавжуд муаммоларини кескинлаштирди ва янги муаммоларни вужуда келтириб чиқарди. Аввало мавжуд бўлмаган мулк шакллари пайдо бўлиши билан боғлиқ ҳолда реал меҳнат бозори, меҳнат муносабатлари юзага келди, йирик таркибий қайта қуриш зарурияти тобора сезилиб бормоқда ва натижада қуйидаги муаммолар ўзининг ижобий ечимини кутмоқда.

◆ Республикамиз қишлоқларида ишсизлигини олдини олиш мақсадида аҳолининг ўсишга, меҳнат ресурсларининг жойлашганлигини инобатга олган ҳолда турли иш ўринларининг етишмаслиги.

◆ Қишлоқ хўжалик корхоналарини моддий-техника таъминотининг пастлиги мавжуд меҳнат ресурсларини белгиланган меъёрлар даражасига тенглаштиришга тўсқинлик қилиши.

◆ Хусусий тадбиркорликни ва аҳолини ўзини-ўзи иш билан таъминлашга,

кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожлантиришга турли аралашувларнинг мавжудлиги.

◆ Тақчил ҳисобланган мутахассисликлар ва ихтисосликлар бўйича касбий тайёргарлик ва қайта тайёргарликни талаб даражасида ташкил этилмаганлиги.

◆ Иш билан таъминлаш имкониятлари тўғрисида аҳолига кенг маълумотларни тақдим қилиш яхши йўлга қўйилмаганлиги.

◆ Ишчи кучини эркин сотилишига тўсқинлик қилувчи барча маъмурий ҳуқуқий ва иқтисодий чекланишларнинг мавжудлиги.

Қишлоқ хўжалигида иқтисодий ислохотларни мукаммал тарзда амалга ошириш, энг аввало, меъёрдан ортиқча ишчи кучларини бўшатиш, қишлоқ жойларида ишсизликни олдини олиш ва аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, қишлоқ аҳолисининг табиий ўсиш сураётларини ҳисобга олган ҳолда янги иш жойларига бўлган талабини қондириб бориш, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш концепциясининг асосий йўналишларидан биридир.

Қишлоқ хўжалигини бундан кейинги ривожланиши ва уни сифат томондан янада юқори даражага кўтариш меҳнат унумдорлигини бир неча маротаба оширишни талаб қилади. Бу ўз навбатида қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш жараёнида механизация даражасини оширишни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонунида «Фермер хўжалиги ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи, мустақил хўжалик юритувчи субъектдир», деб тушунча берилган. Ҳозирги даврда фермер хўжалиги қишлоқ хўжалигида хўжалик юритувчи субъект сифатида кичик тадбиркорлик вакили ҳисобланади. Чунки 2014 йилнинг охирига битта фермер хўжалигида ўртача 12 та ёлланма ишчилар сони тўғри келган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2014-йилдаги ижтимоий-иқтисодий ривожланиш яқунларини муҳокама этиш ва мамлакатимизнинг 2015-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурининг энг

муҳим устувор йўналишларини белгилашга қаратилган маърузасида келтирилишича, қишлоқ хўжалиги тармоғида муҳим ижобий натижалар мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти 8,1 фоиз, саноат ишлаб чиқариш ҳажми 8,3 фоизга, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши 6,9 фоиз, капитал қурилиш 10,9 фоиз, чакана савдо айланмаси ҳажми 14,3 фоизга ошди. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг қарийб 70 фоизини юқори қўшимча қийматга эга бўлган тайёр товарлар ташкил этди. Истеъмол товарлари ишлаб чиқариш ҳажми 2014-йилда 9,4 фоиз, шу жумладан, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 8,7 фоиз, ноозиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 10 фоизга ўсди. Инфляция даражаси йил якунлари бўйича 6,1 фоизни, солиқ юки 20,5 фоиздан 20 фоизга, даромад солиғи ставкаси эса 9 фоиздан 8 фоизга камайтирилган шунинг натижасида давлат бюджети ялпи ички маҳсулотга нисбатан 0,2 фоиз профицит билан бажарилди.

Саноатнинг енгил, озиқ-овқат ва қурилиш материаллари ишлаб чиқариш каби кўп меҳнат талаб қиладиган тармоқларида ишчиларнинг энг кўп сони илгариги 100 кишидан 200 кишигача оширилгани кичик бизнесни рағбатлантириш борасидаги чора-тадбирлар тизимидаги муҳим қарор бўлди. 2014-йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида 480 мингдан ортиқ янги иш ўрни ташкил этилди. Бу яратилган жами иш ўринларининг ярми демакдир. Бугунги кунда иқтисодиётнинг ушбу соҳасида иш билан банд бўлган аҳолининг 76,5 фоиздан зиёди меҳнат қилмоқда. 2000-йилда бу кўрсаткич 49,7 фоизга тенг эди. Қишлоқ хўжалигида 2014йилда 3 миллион 400 минг тонна пахта хомашёси тайёрланди, 8 миллион 50 минг тонна ғалла, шу жумладан, 7 миллион тоннадан ортиғи буғдойни ташкил этади.

Республикамизда қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган туб ислохот ва ўзгаришлар натижасида, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2 баробардан зиёд ошди. Аҳоли жон бошига тўғри келадиган гўшт истеъмоли 1,3 баробар, сут ва сут маҳсулотлари 1,6 карра, картошка 1,7

баробар, сабзавотларни 2 мартадан зиёд, меваларни қарийб 4 баробар ошди. Республикамизда ҳар йили 16 миллион тоннага яқин мева ва сабзавот етиштирилмоқда. Аҳоли жон бошига деярли 300 килограмм сабзавот, 75 килограмм картошка ва 44 килограмм узум тўғри келмоқда. Аксарият қишлоқ хўжалиги маҳсулоти турларини ишлаб чиқариш бўйича ўсишга эришилди.

Ўтган йилда амалга оширилган ўзгариш ва ислохотлар жорий ва келгуси йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг самарадорлигининг ошиши ҳамда унинг тараққиётига сезиларли таъсир кўрсатишига ишончли замин яратди.

Республикада фермерликни ривожлантиришнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий моҳияти қуйидагиларга қаратилган.;

- қишлоқда турли турдаги мулк шакллари ва уларга эгалик қилиш, фойдаланувчи корхоналарни ташкил этиш, юритиш ва ривожлантириш;

- тармоқдаги барча мулкӣ муносабатларни шакллантириш, ривожлантириш, модернизациялаштириш ҳамда эркинлаштириш;

- хусусий мулкчиликка асосланган фермер хўжаликларининг эркин фаолият кўрсатиши учун ҳуқуқӣ, меъёрий, иқтисодий шароитларни яратиш;

- қишлоқдаги мулкдорлар синфининг мулкӣ онгини барқарор юксалтириш;

- қишлоқ хўжалигида янги иш жойларини барпо этиш, тармоқдаги аҳолини иш билан бандлигини юксалтириб, ишсизлар сонини камайтириш;

- аҳолининг ва қайта ишлаш саноати корхоналарини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминлашни юксалтириш;

- аҳолининг даромадини кўтариш, уларнинг турмуш даражасини юксалтириш ва бошқалар.

Мамлакатимизнинг қишлоқ хўжалик маҳсулотларига бўлган барча талабларини қондиришда жонли ва буюмлашган меҳнатнинг аҳамияти улкан. Чунки у қийматни яратади, қолаверса, инсоннинг онгли—мақсадга йўналтирилган фаолиятидир. У билан меҳнат предметлари ҳамда воситалари

уйғунлашган ҳолда иш жараёни амалга оширилади. Бу жараённинг маҳсули киймат ҳисобланади. Демак, талабни қондира олиш қобилиятига эга бўлган маҳсулотларни етиштириш, хизматларни бажариш инсоннинг жонли фаолияти (меҳнати) билан меҳнат предметлари ва воситаларининг мақсадга мувофиқ боғланишига боғлиқ. Яъни, инсон меҳнати ҚерқтракторҚчигит (уруғ)Қёқилғилар ижобий боғланиши натижасида пахта ёки буғдой ва бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштирилади. Уларнинг миқдори, сифати бевосита юқоридаги омилларга боғлиқ. Лекин инсон ва унинг онгли фаолияти бўлмаса ҳеч қандай маҳсулот яратилмайди, иш ёки хизмат бажарилмайди. Шундай экан, фақат инсон ўзининг онгли фаолияти билан маҳсулотларни яратади.

Таъкидланган хусусиятлар тармоқда сарфланадиган меҳнатнинг миқдорига, сифатига ва самарасига бевосита таъсир этади. Турлича табиий шароитда, ҳар хил даражада ихтисослашган хўжаликларда бир хил иш жараёнларини амалга ошириш учун ҳар хил миқдорда бир турдаги меҳнат сарфланади, унинг самарадорлиги ҳам бир-биридан фарқ қилади.

1.2 Меҳнат ресурсларини моҳияти ва илмий назарий асослари.

Меҳнат ресурслари мамалакат аҳолисининг ўз психофизиологик ва ақлий сифатлари билан моддий неъматлар ишлаб чиқаришга ёки хизматлар кўрсатишга қодир бўлган қисмидан иборатдир.

Меҳнат ресурслари деб, ўзининг ақлий ва жисмоний меҳнати билан ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этадиган меҳнатга қобилиятли кишилар тўпламига айтилади.

Бу таърифдан шу нарса келиб чиқадики, меҳнат ресурслари ўзига иқтисодиётда меҳнат билан банд бўлган кишиларни ҳам, меҳнат билан банд бўлмаса ҳам меҳнат қилишлари мумкин бўлган кишиларни ҳам қамраб олади. Бошқача айтганда, меҳнат ресурслари ҳақиқий (реал) ва потенциал ходимлардир.

Бозор иқтисодиётига ўтиш эса аксинча, инсоннинг ташаббускор ва фаол бўлишини назарда тутди. Унинг қандай яшаши ўзининг янги иқтисодий тизимга сингиб у билан ҳамохонг бўлиб кетиш маҳоратига боғлиқ. Инсоннинг жисмоний имкониятлари ва маълумотлилиқ даражаси, маънавияти қанчалик юқори бўлса, бу нарса шунчалик муваффақиятлироқ кечади.

Зарур жисмоний ва маънавий имкониятлар инсоннинг ёшига боғлиқ. Улар инсон ҳаётининг илк ва етук даврларида шаклланади ва ривожланиб боради, қарилик чоғида эса, табиий равишда бирмунча камайиб боради.

Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонунида «Фермер хўжалиги ижарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқариши билан шуғулланувчи, мустақил хўжалик юритувчи субъектдир», деб тушунча берилган. Ҳозирги даврда фермер хўжалиги қишлоқ хўжалигида хўжалик юритувчи субъект сифатида кичик тадбиркорлик вакили ҳисобланади. Чунки 2013 йилнинг охирига битта фермер хўжалигида ўртача 15 та ёлланма ишчилар сони тўғри келган. Жамиятнинг ривожланиш даражаси кўп ҳолларда мамлакатда мавжуд аҳолининг сони ва таркиби билан аниқланади.

Мамлакат аҳолисининг фаол қисми меҳнат қилишга, маҳсулот ишлаб чиқаришга, хизмат кўрсатишга ўз кучини, билимини сарфлайди. Аҳолининг фаол қисми меҳнатга лаёқатли ва меҳнатга яроқли аҳолидан ташкил топади. Меҳнатга лаёқатлилиқ даври инсон ёшининг белгиланган даражасигача бўлган даврни, меҳнатга яроқлилиқ эса ақлий ва жисмоний қобилиятининг етарлилиқ даражасини билдиради. Шундай қилиб, аҳолининг фаол қисми меҳнат ресурслари, деб аталади.

Зарур жисмоний ва ақлий қобилият ёш билан боғлиқ бўлиб, ёшлик ва ўсмирлик даврларида шаклланиб, ривожланиб боради, тегашли мезонга етганда сусаяди ва йўқолади.

Тарихан меҳнатга қобилиятли ёш чегараси ижтимоий ва иқтисодий жиҳатдан ўзгариб келган ва ўртача 30-50 йилни ташкил этган. Ҳозирги даврда меҳнатга қобилиятлилиқнинг қуйи чегараси республикада 16 ёш.

Бу чегара айрим давлатларда 14-15 ёш, айримларида 18 ёш. Меҳнатга қобилиятлиликнинг юқори чегараси эса кўпчилик давлатларда икки жинс бўйича эркаклар учун 65 ёш (АҚШ, Швеция), аёллар учун 60 ёш (Германия, Англия, Франция) қилиб белгиланган. Ўзбекистонда бу чегара эркаклар учун 60 ёш, аёллар учун 55 ёш ҳисобланади. Меҳнатга қобилиятли ёш чегараси ўртача яшаш йилига ҳам боғлиқ.

Моддий неъматлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш иккита зарурий таркибий қисмдан: бир томондан, моддий ресурслар (хом ашё, асбоб-ускуналар ва ҳ.к.) дан ва иккинчи томондан, меҳнат ресурсларидан, яъни касб малакалари ва билимларига эга бўлган ходимлардан иборат. Бошқачароқ қилиб айтганда, мамлакат аҳолисининг бир қисми бўлган меҳнат ресурслари моддий ресурслар билан бир қаторда иқтисодий ривожланиш омили сифатида ҳам намоён бўлади. Бироқ бу омиллар ўз хусусиятларига қараб, бир-биридан муҳим белгилари билан фарқланади.

«Меҳнат ресурслари» тушунчаси XX асрнинг 20-йилларидан бошлаб ҳозирги давргача амал қилиб келмоқда. Бу иқтисодий категория бўйича инсон ташқи бошқарувнинг пассив объекти ҳисобланиб, режа-ҳисоб бирлиги сифатида акс этади. Вужудга келиш омили иқтисодиётни бошқаришнинг марказлашган режалаштириш шароитида ишчи кучининг такрор ишлаб чиқариш кўрсаткичларини ўлчаш заруриятидан келиб чиққан.

Бу даврда йирик корхоналар кадрларга эҳтиёж сеза бошлади. Кадрлар тайёрлашни режалаштириш ва улардан самарали фойдаланиш йўллари излаб топиш ҳаракати кучайди. Ҳар бир ходимнинг қобилиятини ошириш мақсадида катта маблағлар ажратила бошланди. Ишчи кучининг таркиби ва унга қўйиладиган талаблар ошиб борди. Ишчиларда юқори эгилувчанлик, турли имтиёзларга мойиллик, касбий тайёргарлик ва компьютерлашган ишлаб чиқаришда иштирок этиш иштиёқи пайдо бўлди. Фан-техника тараққиётининг тезлашиши иқтисодиётда ҳам туб бурилишлар ясади. Инсон технологик жараёнларни назорат қилувчи ва тартибга солувчига айланди.

Ундан янги билимларни эгаллаш, касбий малакасини ошириш, мустақил фикрлаш, ижодий фаоллик ва ташаббускорлик талаб этила бошлади.

Меҳнат ресурслари — одамлардир. Улар таркибига фақат иқтисодий фаол аҳолигина эмас, шу билан бирга ҳозирги пайтда ишламаётган ва иш кидирмаётган меҳнатга қобилиятли шахслар, шу жумладан ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда таълим олаётганлар ҳам киритилади.

Улар фақат моддий неъматлар яратибгана қолмай, неъматларни истеъмол ҳам қиладилар. Одамлар ўзларининг моддий ва маънавий эҳтиёжлари жиҳатидан бир хил эмаслар. Бунга уларнинг жинси, ёши, соғлиғи, оилавий аҳволи, маълумот даражаси ва бошқа ижтимоий, психофизиологик сифатлари сабаб бўлади. Шунинг учун бири иккинчисига ўхшамайди.

Меҳнат соҳасида одамларнинг муҳим эҳтиёжлари амалга ошади, лекин ҳамма эҳтиёжлари ҳам рўёбга чиқавермайди. Шу боисдан инсон меҳнатидан самарали фойдаланиш учун унинг шахс сифатидаги талабларини ҳам эсда тутиш муҳимдир. Бошқача айтганда, иқтисодиётнинг муваффақиятли ривожланиши шуни тақозо қиладики, мураккаб хўжалик механизмининг амал қилиши меҳнат ресурсларининг сифат даражаси билан белгиланади.

Президентимиз И. А. Каримов таъкидлаганидек жаҳонда умум эътироф этилган ривожланишнинг “ўзбек модели”ни ҳамда қабул қилинган Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепсиясининг устувор йўналишларини изчил амалга ошириш натижасида, жаҳон иқтисодиётида юз бераётган инқирозли ҳолатларга қарамай, 2014 йилда мамлакат иқтисодиётини ўстиришнинг юқори суръатлари барқарорлиги ва макроиқтисодий мувозанатлилик таъминланганлигига эришилмоқда.

Мамлакатимизда ўтган йили 8 миллион 50 минг тонна ғалла, 3 миллион 400 минг тоннага яқин пахта, 8 миллион тоннадан ортиқ сабзавот ва полиз, қарийб 3 миллион тонна боғдорчилик маҳсулотлари етиштирилди.

Қишлоқ хўжалигида маҳсулот рақобатбардошлигини оширишнинг асосий йўлларида бири бу ишлаб чиқаришни жадал усулда ривожлантиришдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Республика Ҳукуматининг 2011 йил 21 январдаги мажлисида “Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади” номли маърузасида қайд этилган қоидда, ҳулоса ва кўрсатмалар, белгилаб берилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 18 октябрдаги Ф-3512-сон фармойишига мувофиқ фермер хўжаликлари ер майдонларини макбуллаштириш натижасида бугунги кунга келиб, мамлакатимизда жами 66 минг 134 та фермер хўжалиги фаолият юритаётган бўлиб, уларга 5 млн 295,1 минг гектар ер майдони ижарага берилган ва бир фермер хўжалигига ўрта ҳисобда 80,1 гектар ер майдони тўғри келмоқда. Фермер хўжаликларида бевосита 1,9 млн кишидан зиёд меҳнат ресурслари ишламоқдалар

“Суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш” Давлат дастури доирасида 431 та лойиҳа бўйича жами 188,7 млрд сўмлик (102,3%) маблағлар ўзлаштирилиб, зарур мелиоратив тадбирлар амалга оширилиши натижасида 1млн 800 минг гектардан зиёд суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланди;

Аксарият қишлоқ хўжалиги маҳсулоти турларини ишлаб чиқариш бўйича ўсишга эришилди.

Мамлакатимиз чорвачиликни комплекс ривожлантиришга жиддий эътибор қаратилаётгани ҳолда шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида боқилаётган чорва молларига 2596 та зооветеринария пунктлари орқали жами 7,9 млрд сўмлик пули хизмат кўрсатилиб, бир шартли чорва молига кўрсатилган хизмат баҳоси республика бўйича ўртача 1014,5 сўмни ташкил этди;

Барча тоифа хўжаликларида йирик шохли қорамоллар бош сони 2014 йилга 9642,5 минг бошга етди. бунда сигирлар 3878,2 минг бош; қўй ва эчкилар 16187,1 минг бош ва барча турдаги паррандалар 42731,2 минг бош кўпайди. Натижада тирик вазнда 1564,2 минг тонна гўшт, 6766,2 минг тонна сут; 3441,7 млн дона, тухум; 28687 тонна, жун ва 1022,3 минг дона, қора кўл тери кўп ишлаб чиқарилди;

Республикада фермерликни ривожлантиришнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий моҳияти қуйидагиларга қаратилган.;

- қишлоқда турли турдаги мулк шакллари ва уларга эгалик қилиш, фойдаланувчи корхоналарни ташкил этиш, юритиш ва ривожлантириш;
- тармоқдаги барча мулккий муносабатларни шакллантириш, ривожлантириш, модернизациялаштириш ҳамда эркинлаштириш;
- хусусий мулкчиликка асосланган фермер хўжаликларининг эркин фаолият кўрсатиши учун ҳуқуқий, меъёрий, иқтисодий шароитларни яратиш;
- қишлоқдаги мулкдорлар синфининг мулккий онгини барқарор юксалтириш;
- қишлоқ хўжалигида янги иш жойларини барпо этиш, тармоқдаги аҳолини иш билан бандлигини юксалтириб, ишсизлар сонини камайтириш;
- аҳолининг ва қайта ишлаш саноати корхоналарини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан таъминлашни юксалтириш;
- аҳолининг даромадини кўтариш, уларнинг турмуш даражасини юксалтириш ва бошқалар.

Ҳозирги даврда аксарият туманларда ҳокимликлар томонидан фермер хўжаликларида экинларни самарали, яъни алмашлаб экишни жорий этилишини таъминлаш мақсадида экинларни жойлаштиришда ҳамда давлат буюртмаларини белгилашда фермерларга қонун доирасида эркинлик берилаётгани йўқ. Шунинг оқибатида фермер хўжалигига ажратилаётган барча ерларга пахта ҳамда донли экинлар экилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 18 октябрдаги "Фермер хўжаликлари тасарруфидаги ер участкалари майдонларини янада

мақбуллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Ф-3512- сонли Фармойиши ижроси юзасидан амалга оширилган тадбирлар натижасида эса фермер хўжаликларининг ер майдонлари ҳажми янада йириклашиб, Андижон вилоятида пахта-ғалла йўналишида ўртача 79 гектаргача етказилди.

Кўзланган асосий мақсад, яъни меҳнат ресурслардан оқилона фойдаланишни йулга қуйишни тадбир этиш орқали фикир ва мулоҳазаларни таҳлил қилиш.

Ўтган йилда амалга оширилган бу каби ўзгариш ва ислохотлар жорий ва келгуси йилларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришнинг самарадорлигининг

ошиши ҳамда унинг тараққиётига сезиларли таъсир кўрсатишига ишончли замин яратди.

2-боб: Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдалнишни билан таъминланганлик даражасини ҳозирги ҳолатини таҳлили.

2.1. Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигининг табиий-иқтисодий шароитлари

Мамлакатимиздаги мавжуд корхона ва ташкилотларини ҳамда шу жумладан фермер хўжалигини модернизациялаштириш жараёнида қишлоқ хўжалигида асосий хўжалик юритиш шакли ҳисобланган фермер хўжаликларининг маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнидаги иқтисодий самарадорлиги кўп жихатдан хўжаликнинг маъмурий-худудий жойлашуви, тупроғининг таркиби, сув билан таъминланганлик даражаси ва табиий иқлим шароитларига бевосита боғлиқдир. Ма

рҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалиги Марҳамат туман ҳокимлиги ҳузиридаги тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш инспекциясидан 1996 йил 15 апрел Марҳамат тумани ҳокимининг №346-Қ сонли қарори билан ташкил этилган бўлиб, мазкур фермер хўжалиги Марҳамат қ.ф.й.га қарашли Т.Мирзаев массивида жойлашган. Фермер хўжалиги асосан дастлабки даврдан бошлаб пахта ва буғдой экиш билан шуғулланиб келмоқда.

Фермер хўжалигини 12 йиллик иш стажига эга бўлган ўрта махсус маълумотли “Асқаров Абдупатто” бошқариб келмоқда. Марҳамат туман ҳокимини захира ер ҳисобидан пахтачилик ва ғаллачилик йўналишларида ер майдонини ажратиш

тўғрисидаги 2008 йилги ҳамда “Ўзбекистон Республикаси Президенти 2008 йилдаги ер хўжаликлари тасарруфидаги ер участкаларини майдонларини янада оптималлаштириш чора тадбирлари тўғрисида”ги фармоиши “Ўзбекистон республикасининг Маҳаллий ҳокимият давлат ҳокимияти тўғрисида”ги қонуннинг 10.24.25 моддаларига ва Ўзбекистон Республикаси “Ер” тўғрисидаги моодданинг 6-моддасига асосан оптималлаштирилди. Ойдин йўл фермер хўжалигига 2008-йил “Жалолиддин боғбон” фермер хўжалигининг жами 29 га майдони кўшилди.

Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалиги майдони 2008-йилдан буён 94.1 гектар шундан суғориладиган экин ерлари 87.5 гектар, арик ва зовурлар 3 гектар, боғзор 0.7 гектар, йўллар 0.3 гектар, 2.6 гектар тутзор ва ижтимоий биноалардан ташкил этиб ерни узоқ муддатли (50 йилга) ижарага олган ҳолда пахта ва ғалла етиштириш бўйича фаолият кўрсатмоқда. 2008-йилдан ҳозирги кунгача экин майдони ўзгармаган. Ойдин йўл фермер хўжалиги Андижон вилояти марказидан 40 км, туман марказидан 6 км ва ҳеч қандай автомагистрал йўлига яқин эмас. Шунингдек фермер хўжалиги туман дон маҳсулотларини қабул қиш корхонасидан 12км, пахта тозалаш заводида 15 км, пилла тайёрлаш корхонасидан 6км, Узкимё ташкилотидан 5 км ва МТПдан 5 км узоқликда жойлашган.

Фермер хўжалиги шимол ва ғарб томондан «Мухаммад Юсуф юрти» фермер хўжалиги билан, шарқ ва жануб томондан «Зафар XXI» фермер хўжалиги билан чегарадош. Фермер хўжалигини иқтисодий самарадорлигини оширишда банк тизимини роли жуда катта. Шундан келиб чиқиб доимий равишда банк билан иқтисодий алоқалари яхши йўлга қўйилган. Фермер хўжалаги Мархамат туманидаги Агробанк Мархамат филиали ўзини ҳисоб рақамларига эгадир.

Банкдаги ҳисоб рақами –Агробанк Мархамат туман бўлими МФО 00035. Ҳисоб рақами 20208000200554990001. Солиқдаги ҳисоб рақами 200287555

Фермер хўжалиги қишлоқ хўжалик маҳсулотларидан пахта ва буғдой, етиштиришга ихтисослаган. Шу жумладан пахта 48 га, буғдой 40 га. Экиладиган пахта нави «Ан-36», Буғдой эса «Ан-4» нави экилиб давлат буйиртмасини бажариб келмоқда. Шу билан биргаликда давлат буйюртмасидан ортиқ қисмини ишчи хизматчиларни эҳтиёжларини қондириш мақсадида иш ҳақини бир қисмига тақсимлаб берилади. Ойдин йўл фермер хўжалиги уруғлик пахта етиштириш билан шуғулланади. Уруғлик буғдойни тумандаги маркази омборхоналарига топширилиб, у ердан келгуси йил учун сараланган уруғларни фермер хўжаликларида

таксимланади. Ундан ташқари фермер хўжалиги буғдой хосили йиғиштириб олингандан кейин уни ўринга такрорй экин сифатида пиёз, картошка, сабзи, туруп, шолғом ва шу каби бошқа сабзавот экинлари ҳам экилади.

Ойдин йўл фермер хўжалигининг бошлиғи Асқаров Абдупатто 1984 йил Мархамат туманида туғилган, 2 та фарзанди бор. Касби ҳисобчи. Иш стажи 12 йил, маълумоти ўрта махсус. Олдин фермер хўжалигида хайдовчи, сувчи, бригадир бўлиб ишлаган. 2013-йилдан ҳозирги кунгача фермер хўжалигини раиси бўлиб ишлаб келмоқда.

Фермер хўжалиги ҳудудидаги иқлим ва табиий шароит пахта ва ғалла каби қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш учун жуда қулайдир.

Ойдин йўл фермер хўжалигининг ҳудудида йил давомида 3220 соат қуёшли кунлар бўлишига тўғри келади. Йилнинг иссиқ кунлари 6 ойни ташкил этади. Энг иссиқ кунлар ўртача кеча-кундуз бўйича 36-40°C бўлса, айрим кунлар 40-42°C бўлади. 2014 йилда самарали ҳарорат пахта етиштириш учун меъёрий ҳолатда бўлди. Хўжаликда вегетация даврининг давомийлиги 165 кунни ташкил этади.

Фермер хўжалигининг ер учаскаси текисликда жойлашган бўлиб нисбатан олганда табиий иқлим шароитига қулай ҳисобланади. Тупроқни тури бўз тупроқдир. Фермер хўжалиги жойлашган ҳудудининг иқлим шароити кескин континентал бўлиб, ёз мавсуми иссиқ, қиш фасли эса совуқ ҳисобланади. Ёзда ҳаво ҳарорати 38-42 даражага қадар кўтарилади. Қиш ойларида эса ҳавонинг -10-12 даражача, айрим йилларда -14-16 даражага етади. Йилнинг ўртача ҳавонинг ҳавонинг ҳарорати 17-19 даражага тенг бўлиб, ўрта толали пахта ғалла экинларидан юқори ҳосил олиш имкониятини беради. Фермер хўжалиги иқлим шароитига мос ҳолда суғорилиб дехқончилик қилинади. Фермер хўжалигини сув билан таъминланиши талаб даражасида бўлиб, Туямўйин каналидан фойдаланиб фаолият кўрсатади. Фермер хўжалиги ўзига узоқ муддат давлат томонидан ижарага берилган бўлиб, ер учаскаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи фермер хўжалигининг аъзолари билан биргаликдаги

фаолиятига асосланган, юридик ҳуқуқларига эга бўлган хўжалик юритувчи субъектдир. Ер учаскасининг меларатив ҳолати яхши бўлиб, ер ости сувлари 5-6 метр жойлашган. Тупроғи бўз тупроқ хисобланиб, нисбатан олганда унумдор хисобланади. Хўжалик ерининг тупроғи унумдор бўлиб ундан гумус миқдори ҳам талаб даражасида.

Фермер хўжалигини сув билан таъминланиши талаб даражасида бўлиб, у Т.Мирзаев СИУга аъзо. Фермер хўжалигини суғорма сувлари Туямўйин канали сувидан фойдаланади. Хўжалик ерининг тупроғи унумдор бўлиб ундан гумус миқдори ҳам талаб даражасида. 1-жадвал да «Ойдин йўл» фермер хўжалигига ижарага берилган ер учаскасининг тупроқ банитет баллари ва таркиби тўғрисидаги маълумотлар берилган бўлиб, хўжаликнинг экин майдонлари ҳолати, ўртача банитет баллари, суғориш карталар сони ҳамда кадастр гуруҳи ҳақида маълумотлар акс этирилган.

«Ойдин йўл» фермер хўжалигига қарашли экин майдонларида қора тусли ўтлоқ тупроқ бўлиб, ўртача 68.6 бонитет бали билан баҳоланган. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, хўжаликнинг экин майдонларидаги ер участкалари 4-кадастр гуруҳидаги 7-кадастр синфига тегишли. Фермер хўжалигининг 2014 йил ҳолатидаги экин майдонлари 88.0 гектар бўлиб, 5та суғориш карталарига бўлинган. Контурларнинг майдони 30, 28, 13, 8, 9 гектарни ташкил қилади. Фермер хўжалиги экин майдонлари жанубий фарғона каналини ирмоқларидан сугорилади. Сув билан таъминланиш даражаси 2014 йилда меъёр даражасида. Мазкур ҳолат экинларни ўз вақтида суғоришни таъминлаши билан бирга юқори ҳосил эвазига иқтисодий самарадорликнинг ошишига хизмат қилмоқда.

«Ойдин йўл» фермер хўжалиги рельефи текис майдонларга жойлашган. Тупроқ юзасидан сизот сувларининг чуқурлиги даражаси 5.0 метрни ташкил этади. Хўжаликдаги экин майдонлари айрим жойлари қора тупроқ бўлиб, бу борада ернинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш бўйича махсус чора-тадбирлар амалга оширишни талаб этади.

Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигига ижарага берилган ер участкасини тупроқ бонитет баллари тўғрисида маълумот. 1-жадвал.

№	Ер участкалари		Бонитет	Экин майдони. Га	Ўртача бонитет бали	Суғориш карталари сони
	Кадастр гуруҳлари	Синфлари				
1	1- кадастр гуруҳи	1- синф 2- синф	0 дан 10 гача 11дан 20 гача			
2	2- кадастр гуруҳи	3- синф 4-синф	21 дан 30 гача 31дан 40 гача			
3	3- кадастр гуруҳи	5- синф 6- синф	41 дан 50 гача 51 дан 60 гача			
4	4- кадастр гуруҳи	7- синф 8- синф	61 дан 70 гача 71 дан 80 гача	88.0	68.6	5
5	5-кадастр гуруҳи	9- синф 10- синф	81 дан 90 гача 91 дан 100гача			

Юқоридаги маълумотлар фермер хўжалигининг барча суғориш карталарини пахта ва ғалла етиштириш бўйича меъёрлардан 58 марта юқори эканлигини асослайди. Суғориш карталарининг хажми техника воситаларидан самарали фойдаланиш имкониятини беради. Сабаби уни суғориш карталарининг хажми талаб даражасида кескин юқори бўлиб, ишлаб чиқариш ресурсларидан жумладан техникадан самарали фойдаланиш имкониятлари мавжуд.

Мархамат туманида қишлоқ хўжалиги экинлари олиши мумкин бўлган йиллик ҳарорат ҳамда ёғинлар миқдори етарли бўлиб, экин майдонлари пахта ва ғалла етиштириш талабларига тўла жавоб беради.

Ойдин йўл фермер хўжалиги деҳқончиликка ихтисослаштирилган бўлиб, хўжалик ерларига асосан пахта, дон ва такрорий экинлар экилади. Фермер хўжалиги тасарруфидаги экин майдонларининг фаолият давомидаги

3 йил мобайнидаги таркиби, экинлар структураси ва ходимлар сони ҳақидаги маълумотлар 2-жадвалда батафсил келтирилган.

Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигини экин майдони ва унинг таркиби. 2- жадвал.

№	Кўрсаткичлар	Ўл- чов бир- лиги	Йиллар						2014- йилда 2012- йилга нисбатан %
			2012		2013		2014		
			Мик- дори	%	Микд ори	%	Микдо ри	%	
1	Жами экин майдони	га	88	100	88	100	88	100	100
1.1	Шундан: пахта	га	38	43,2	41	46,6	48	54,5	126,3
	Ҳосилдорлик	ц\га	37,8	X	40,4	X	41,9	X	110,8
	Ялпи ҳосил	ц	1436,4	х	1656,4	X	2011,2	X	140,0
1.2	Буғдой	га	50	56,8	47	53,4	40	45,5	80,0
	Ҳосилдорлик	ц\га	55	X	57,5	X	60	X	109,1
	Ялпи ҳосил	ц	2750	X	2702,5	X	2400	X	87,3
2	Ҳодимлар сони	нафар	46	100	46	100	46	100	100,0
2.1	Шундан: Пахтачиликда	нафар	34	73,9	36	78,3	36	78,3	105,9
2.2	Дончиликда	нафар	12	26,1	10	21,7	10	21,7	83,3
3	Ерни бонитет Бали	балл	67,4	X	68,6	х	68,6	X	101,8

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики охириги уч йилда фермер хўжалигининг экин майдини ўзгарган. Шу муддатда хўжаликда фаолият кўрсатаётган ходимлар сони 46нафарни ташкил этади. Фермер хўжаликларда банд бўлган 46 нафар ходимнинг 36 нафари пахтачиликда ва қолган 10 нафари дончиликда фаолият кўрсатамоқда. Пахтачилик бўйича ҳосилдорлик таҳлил этилаётган даврларда 37.8 центнердан 41.9центнердан ўзгарган. Кўрсатилган йилларда буғдой дони ҳосилдорлиги ҳам 55 центнердан 60 центнерга ўзгарган. Ойдин йўл фермер хўжалигида пахта ва дон экинларининг ҳали фойдалинилмаган имкониятлари мавжуд бўлиб, унда фермер хўжалигини истиқболдан ривожланиши бўйича дастурини ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин. Фермер хўжалигининг истиқболдаги ривожланиш дастурини тайёрлашда аввало уни экин майдонини оптимал даражага етказиш уни ихтисослашувга ва ишлаб чиқариш ресурслари билан таъминланишига ва жойлашган ўрнига мос ҳолда аниқланади. Энди фермер хўжалигини аъзолари ва уларнинг таркиби тўғрисида танишиб ўтамыз.

Фермер хўжалигини ўрта маълумотли муҳандис Асқаров Абдупатто ҳозиргача бошқариб келмоқда. Хўжалик раҳбари фермер хўжалигини агротехник, ташкилий-иқтисодий асосларини яхши тушунади ва бу соҳада етарли тажрибага эга. Фермер хўжаликларини қўллаб қўвватлаш учун давлат томонидан яратилаётган имкониятлардан унумли фойдаланмоқда. Шунинг учун мазкур фермер хўжалиги массивда ва туманда ўз муносиб обрўсига эга. Фермер хўжалигининг аъзолари ҳақидаги батафсил маълумотлар 3-жадвалда келтирилган.

**Андижон туманидаги “Ойдин йўл” фермер хўжалигини аъзолари ва
уларнинг таркиби тўғрисида маълумот. 3- жадвал.**

№	Аъзоларининг исми ва шарифи	Туғилган йили	Маълу -моти	Касби	Иш стажи	Шу жумладан кишлоқ	Фермер хўжалиги раҳбарига қариндош - уруғчили к алоқаси	Қўши мча эгалла- ган касби
Аъзолари:								
1	Асқаров Абдупатто	1982	Ўрта махсус	ф\х раҳ	12	8	Ўзи	Агран ом
2	Асқаров Абдурахмон	1976	Ўрта махсус	мухандис	18	12	акаси	Тадби ркор.
3	Асқаров Абдурашид	1984	Ўрта махсус	Хисобчи	10	2	Укаси	иқтисо дчи
4	Ҳамрабоева.Х	1978	Ўрта	Ишчи	15	7	опаси	Чевар
5	Қосимова Н	1966	Ўрта	Ишчи	20	7	Қизи	Чевар
6	Усмонова .М	1979	Ўрта	Ишчи	10	8	жияни	хамши ра
7	Каримов А	1964	Ўрта	Ишчи	15	3	жияни	-
8	Тўланова.К	1975	Ўрта	ишчи	14	14	-	-
9	Жабборова.З	1980	Ўрта	ишчи	13	13	-	-
10	Эргашев Н.	1992	Ўрта	ишчи	3	3	-	Сварш ик-
Шартнома асосида ишлаётганлар:								
1	Тожибоев.О	1983	Ўрта	ишчи	9	5	-	-
2	Акбаров С	1983	Ўрта	ишчи	8	6	-	-
3	Олимова Б.	1990	Ўрта	Ишчи	4	4	-	-
4	Султонов Т.	1975	Ўрта	Сувчи	15	10	-	Уста
5	Сулаймонов И.	1984	Ўрта	Сувчи	10	10	-	Уста

6	Раҳимов Э.	1968	Ўрта	Ишчи	23	12	-	Тад-ор
7	Давронов Л.	1970	Ўрта	Ишчи	28	14	-	Уста
8	Давронова К.	1973	Ўрта	Ишчи	24	13	-	Чевар
-								
46	Шодиев О.	1980	Ўрта	Ишчи	11	7	-	Ду-гор

Жадвалда Андижон туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигини аъзолари ва уларнинг таркиби тўғрисида маълумотлар акс эттирилган. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики фермер хўжалигида жами 46 нафар ходимлар мавжуд бўлиб, улардан 10 та аъзоларини ва қолган 36 нафари шартнома асосида ишловчиларни ташкил этади. Шартнома асосида ишловчилар, фермер хўжалиги бошлиғи билан 1 йил муддатга тузилган меҳнат шартномалари асосида фаолият кўрсатишади. Меҳнат шартномаларида иш берувчининг ва ёлланган ходимнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари тўла акс эттирилган бўлиб меҳнат жароинида юзага келадиган барча келишмовчилар улар асосида бартараф этилади.

Ойдин йўл фермер хўжалиги меҳнат жамосининг таркиби қуйидагича.

Жамоанинг, барчаси ўрта ва ўрта махсус маълумотга эгадирлар. Келтирилган маълумотлар фермер хўжалигида бошқаришни самарали ташкил этиш учун жамоадаги махсус тайёргарликка эга бўлган мутахасис кадрларларнинг салмоқли талаб даражасида кескин паст эканлигини асослайди.

Фермер хўжалигида махсулот ишлаб чиқариш ва бошқарув жараёнида амалдаги ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлардан самарали фойдаланилгани туфайли охириги йилларда барча сохалар қатори қишлоқ хўжалик соҳасида ҳам айтарли ижобий натижаларга эришиб келинмоқда. Буни биз Ойдин йўл фермер хўжалигининг охириги уч йил мобайнидаги иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларида яққол кўришимиз мумкин. Фермер хўжалигида ишлаб

чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги ҳақидаги батафсил маълумотлар 4-жадвалда келтирилган.

Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигини иқтисодий самарадорлиги.

4- жадвал

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2012 й.	2013 й.	2014 й.	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони а)пахта Б)буғдой	га га га	88 38 50	88 41 47	88 40 48	100 105,3 96
2	Ишлаб чиқариш ҳаражатлари. Шундан: иш ҳақи	м.с м.с	217401 22961	259175,2 30163	303402,8 43579	139,6 189,8
3	Ҳодимлар сони	нафар	46	46	46	100,0
4	Ялпи маҳсулот	м.с	253769,7	309525,8	379368,8	149,5
5	Фойда	м.с	36368,7	50350,6	75966	208,9
6	Фермер даромади	м.с	13407,7	20187,6	32387	241,6
7	1 гектар ҳисобига: а) ялпи маҳсулот б) фермер даромади	м.с м.с	2883,7 152,4	3517,3 229,4	4311,0 368,0	149,5 241,6
8	1 ҳодим ҳисобига: а) ялпи маҳсулот б) иш ҳақи	м.с м.с	5516,7 499,2	6728,8 655,7	8247,1 947,4	149,5 189,8
9	Рентабеллик	%	16,7	19,4	25,0	+8.3

4-жадвал ҳамда маълумотларидан кўриниб турибдики, фермер хўжалигида экин майдонлари ўзгармаган ҳолда жами ишлаб чиқариш ҳаражатлари 2012

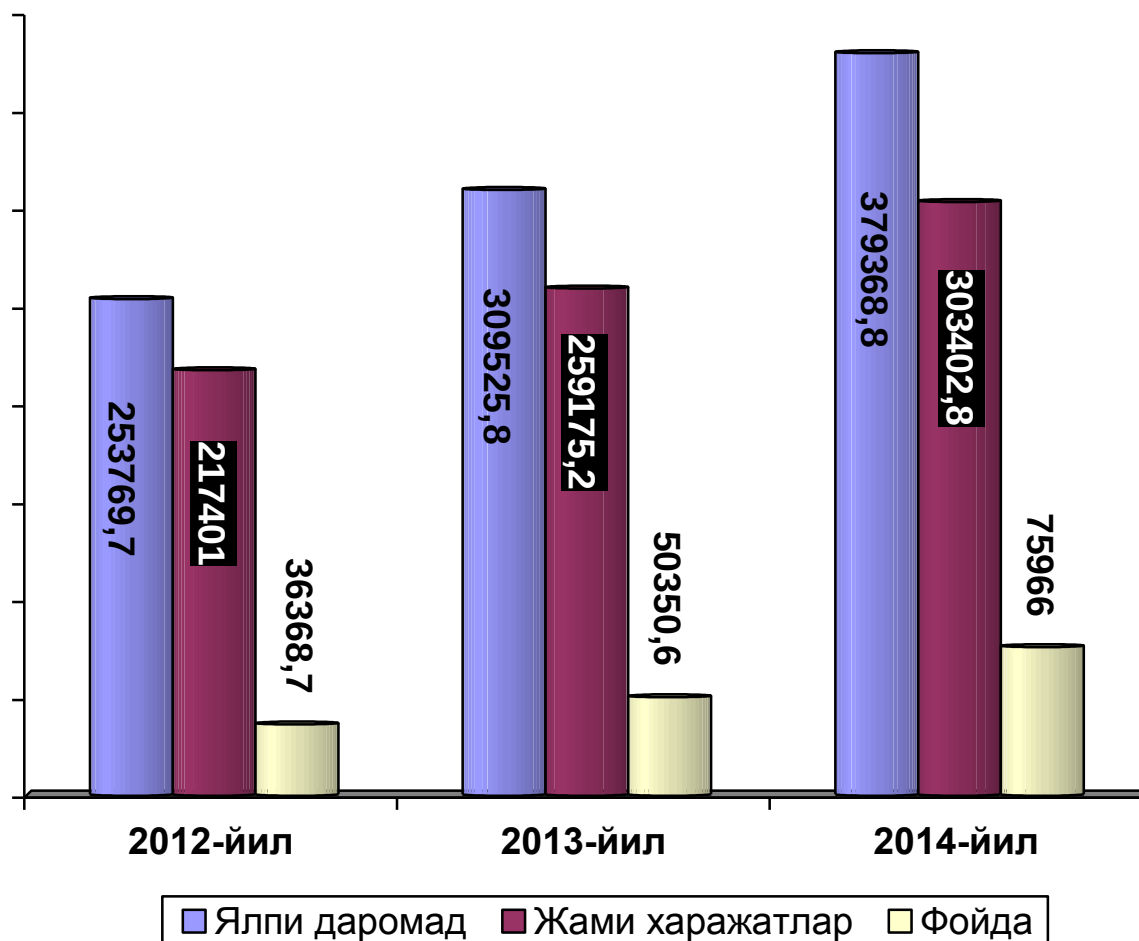
йилдаги 217401 минг сўмдан 2014 йилда 303402,8 минг сўмга етган ёки 139.6% ортган. Бунга сабаб сифатида бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида фойдаланиладиган моддий-техника ресурсларининг нархлари ортиши ҳамда экин майдонининг кенгайиши ҳисобланади. Харажатларнинг батафсил таркиби ишнинг кейинги қисмларида кўриб чиқилади. Пахта ва ғалла етиштириш ҳисобига яратилган ялпи маҳсулот ҳажми 2012 йилдаги 253769,7 минг сўмдан 2014 йилда 209671 минг сўмга етган ёки 149% га ортган. Бу кўрсаткич ўсишининг омиллари эса ҳосилдорлик ва ялпи ҳосилнинг ошиши ҳамда пахта-ғалланинг давлат харид баҳоларини 3 йил мобайнидаги ортиши ҳисобланади. Шунингдек фермер хўжалигида охириги уч йил мобайнида фойданинг ўсиши 208%га, фермер даромади 241.8%га ва бир ходим ҳисобига ялпи маҳсулот миқдори 49.5 фоизга ўсган.

Юқоридаги маълумотларга асосланган ҳолда хулоса қилиш мумкинки, фермер хўжалигида охириги уч йил мобайнида қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг иқтисодий кўрсаткичлари анча яхшиланган. Буни биз иқтисодий самарадорликни яқунловчи кўрсаткичи ҳисобланган рентабеллик даражасини 16.7 ва 25 фоизли кўрсаткичидан яққол кўришимиз мумкин. Яъни таҳлил даврида рентабеллик 149.7 фоиз кўрсаткичга ортган. Юқоридаги келтирилган натижалар фермер хўжалигида аграр соҳада ўтказилаётган иқтисодий ислохотларни изчиллик билан амалга ошириб борилаётганлигидан далолат беради. Юқорида таъкидланганидек, оптималлаш жараёнларида Ойдин йўл фермер хўжалиги кенгайди. Фермер хўжалигининг кенгайишига сабаб унинг ташкилий-иқтисодий асосларини яхши билиши, хўжаликни дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг меъёрдан ошмаганлиги, қишлоқ хўжалиги техникасидан унумли фойдаланиши, охириги йилларда контракция шартномаларини тўлиқ бажараётганлиги, хўжаликда суғорма сувларидан самарали фойдаланиш, тупроқ унумдорлигини ошириш бўйича амалга оширилаётган ишлар ва

буларнинг натижасида ижобий рентабелликка эришаётганлиги даражаси ҳисобланади.

1-чизма

Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигининг иқтисодий кўрсаткичлари (минг сўм)

1-чизмада Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигининг иқтисодий кўрсаткичларининг 2012-2014 йиллардаги динимик ўсиши тахлил қилинган. Бунда ялпи дармад 379368.8 минг сўмга ёки 149.5% га ошган, харажатлар эса 217401 минг сўмдан 303402.8 минг сўмга яъни 139.5 % ни ташкил қилган. Фойданинг ўзгариши эса 208.9% га тенг бўлган.

Юқоридагилардан келиб чиққан холда Ойдин йўл фермер хўжалигини рентабеллигини аниқлаш мумкин бўлади. Бунда 2012-йилда рентабеллик 16.7 % бўлса 2014-йилда 25% ни яъни +8.3 ошган.

2.2. Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш ва иқтисодий самарадорлиги таҳлили

Меҳнат фаолиятининг мақсади бирор натижага эришиш, масалан, маҳсулот ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатишдан иборатдир. Ҳар қандай ходим ёки уларнинг гуруҳи учун натижа самарадорлиги, яъни вақт бирлиги – соат, кун, йил мобайнида ишлаб чиқарилган маҳсулот, кўрсатилган хизмат миқдори муҳим аҳамиятга эга. Бу натижа қанчалик юқори бўлса, унинг бирлигига сарфланган харажат, шу жумладан, хона, бино учун ижара ҳақи электр қувватидан фойдаланиш ҳақи ва шу кабилар шунчалик камроқ бўлади. Бинобарин, меҳнат унумдорлиги юқори, маҳсулот ҳажми кўпроқ бўлса, унинг харажатлари камроқ бўлади. Меҳнат самарадорлиги маҳсулдорлиги меҳнат кўрсаткичи билан ўлчанади.

Меҳнат унумдорлиги - ходимлар меҳнат фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичидир. У ишлаб чиқарилган маҳсулот ёки кўрсатилган хизматлар миқдорининг меҳнат харажатларига нисбатан, яъни меҳнат харажатлари бирлиги ҳисобига ишлаб чиқарилган маҳсулот билан белгиланади. Жамиятнинг ривожланиши ва унинг барча аъзолари фаровонлиги даражаси меҳнат унумдорлиги даражаси ва унинг ўсишига боғлиқдир. Бундан ташқари, меҳнат унумдорлиги даражаси ишлаб чиқариш усулини ҳам, ҳатто ижтимоий - сиёсий тузумнинг ўзини ҳам белгилаб беради.

Шарт-шароитлар қулай бўлса, у ёки бу омилнинг таъсир этишини кучайтиради ёки ноқулай бўлса, бу таъсирни заифлаштиради. МАСЛан, табиий-иқлим шароитлари ва фонд билан қуролланганлик даражаси фермер хўжалигидаги меҳнат натижаларига ва унинг унумдорлигига жиддий равишда таъсир кўрсатади. Ишлаб чиқариш воситаларининг мулкчилик шакллари билан боғлиқ бўлган ижтимоий шарт-шароитлар, шунингдек, ишлаб чиқариш муносабатлари билан боғлиқ бўлган шарт-шароитлар бошқа тенг шароитда ҳам меҳнат унумдорлигига жиддий равишда таъсир кўрсатиши мумкин. Фермер хўжалигида меҳнат унумдорлигининг

даражасини баҳолашда албатта пахта ва ғалла етиштиришдаги иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини баҳолашдан бошлаш керак деб ўйлаймиз.

Шу нуқтаи назардан Ойдин йўл фермер хўжалигида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳолатини ва моддий техника ресурсларидан самарали фойдаланиш асосида иқтисодий самарадорликка эришишга ва меҳнат унумдорлигининг ошишига таъсир этувчи омилларни аниқлаш мақсадида фермер хўжалигини охириги уч йиллик фаолиятини иқтисодий кўрсаткичлари асосида атрофлича ўрганиб чиқдик. Фермер хўжалиги табиий иқлим, ер шароитлари ва сув билан таъминланганлик даражасидан келиб чиқиб асосан пахта ва дон етиштиришга ихтисослаштирилган.

Фермер хўжалигида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришда давлат буюртмаси асосида пахта ва буғдой учун шартномавий муносабатлар асосида фаолият ташкил этилган бўлиб, аввало хўжаликда асосий экин хисобланган пахта етиштиришни иқтисодий самарадорлиги охириги уч йил мобайнидаги бу соҳадаги асосий иқтисодий кўрсаткичлар атрофлича ўрганиб чиқилди. Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида 48 гектар майдонда пахта етиштирилиб, 2014 йилда гектарига 41.9 центнердан ҳосил олинган. Пахта майдони таҳлил этилаётган 2012-2014 йилларда 26.3%га ошган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, пахта етиштиришда 2012-2014 йилларда иқтисодий самарадорлик анча яхшиланган. Рентабеллик ошишининг омили сифатида эса ялпи маҳсулотнинг ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбатан устун даражада ўсишини кўрсатиш мумкин. Ҳақиқатдан, 2012-2014 йилларда ишлаб чиқариш ҳаражатлари 169.3%га ошган бир пайтда ялпи маҳсулотнинг ҳажми 118.4фоизга ошган. Ялпи маҳсулот билан ишлаб чиқариш ҳаражатларининг фарқи сифатида топиладиган фойда миқдори таҳлил даврида 96152 минг сўмдан 118542 минг сўмгача етган ёки 123.3фоизга ошган.

1 гектар ҳисобига олинган ялпи маҳсулот ҳажми 3557,6 минг сўмдан 4966,9 минг сўмга етган ёки 39.6 фоизга ошган. Фермер хўжалигининг 1 гектардан олинган даромади эса 99.1 минг сўмдан 284.9 минг сўмгача етган.

Меҳнат унумдорлигининг кўрсаткичларидан бири бўлган пахтачиликда 1 ходим ҳисобига тўғри келувчи ялпи маҳсулот миқдори 2012 йилдаги 3976,2

Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида пахта ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги. 5- жадвал.

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2012 й.	2013 й.	2014й	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	Га	38	41	48	126,3
2	Ҳосилдорлик	ц\га	37	40,4	41,9	113,2
3	Ялпи ҳосил	Ц	1406	1656,4	2011,2	143,0
4	Ишлаб чиқариш ҳаражатлари Шундан: иш ҳақи	м.с м.с	118828,1 12596	152466,7 15054	201170,3 23564	169,3 187,1
5	Ҳодимлар сони	нафар	34	36	36	105,9
6	Ялпи маҳсулот	м.с	84515	92047	100025	118,4
7	Фойда	м.с	96152	105648	118542	123,3
8	Фермер даромади	м.с	3557,6	4268,2	4966,9	139,6
9	1 центнер пахтани Таннархи	Сўм	84515	92047	100025	118,4
10	1 центнер пахтани сотиш баҳоси	Сўм	96152	105648	118542	123,3
11	1 гектар ҳисобига: а) ялпи маҳсулоти б) фермер даромади	м.с м.с	3557,6 99,1	4268,2 182,3	4966,9 284,9	139,6 287,5
12	1 ходим ҳисобига: а) ялпи маҳсулот б) иш ҳақи	м.с м.с	3976,2 370,5	4861,0 418,2	6622,5 654,6	166,6 176,7
13	Рентабеллик	%	13,8	14,8	18,5	+4.7

Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида 48 гектар майдонда пахта етиштирилиб, 2014 йилда гектарига 41.9 центнердан ҳосил олинган. Пахта майдони таҳлил этилаётган 2012-2014 йилларда 26.3%га ошган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, пахта етиштиришда 2012-2014 йилларда иқтисодий самарадорлик анча яхшиланган. Рентабеллик ошишининг омили сифатида эса ялпи маҳсулотнинг ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбатан устун даражада ўсишини кўрсатиш мумкин. Ҳақиқатдан, 2012-2014 йилларда ишлаб чиқариш ҳаражатлари 169.3%га ошган бир пайтда ялпи маҳсулотнинг ҳажми 118.4%га ошган. Ялпи маҳсулот билан ишлаб чиқариш ҳаражатларининг фарқи сифатида топиладиган фойда миқдори таҳлил даврида 96152 минг сўмдан 118542 минг сўмгача етган ёки 123.3%га ошган.

1 гектар ҳисобига олинган ялпи маҳсулот ҳажми 3557,6 минг сўмдан 4966,9 минг сўмга етган ёки 39.6%га ошган. Фермер хўжалигининг 1 гектардан олинган даромади эса 99.1 минг сўмдан 284.9 минг сўмгача етган.

Меҳнат унумдорлигининг кўрсаткичларидан бири бўлган пахтачиликда 1 ҳодим ҳисобига тўғри келувчи ялпи маҳсулот миқдори 2012 йилдаги 3976,2 минг сўмдан 2014 йилда 6622.5 минг сўмгача етган ёки 66.6%га ортган.

Ишлаб чиқариш ҳаражатларини ялпи ҳосилга бўлиш натижасида 1 ц пахтанинг таннархини топиш мумкин. Ойдин йўл фермер хўжалигида таннарх 84515 сўмдан тушган бир даврда пахтанинг сотиш баҳоси 100025 сўмга тўғри келган.

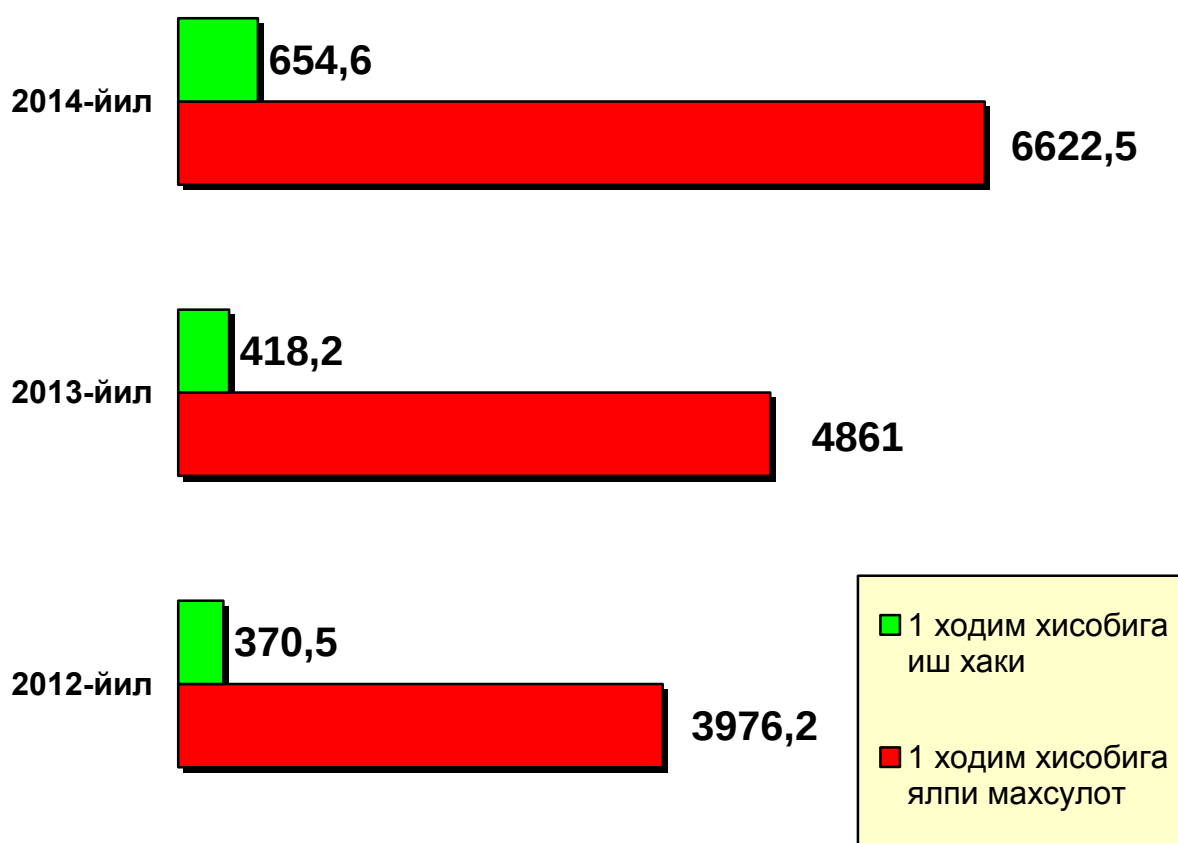
Юқоридаги барча кўрсаткичларнинг таҳлили асосида якуний иқтисодий самарадорлик кўрсаткичи бўлган рентабеллик даражасининг анча ортганини кўришимиз мумкин. Рентабеллик даражаси таҳлил этилаётган 2012-2014 йилларда 13.8% дан 18.5%гача ортган. Аммо бу кўрсаткич ҳозирги бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнини таъминлай оладиган 30-35%лик даражадан анча пастдир.

Ойдин йўл фермер хўжалигида пахта етиштириш жараёнида меҳнат унумдорлиги кўрстқичларини 2-чизма ёрдамида кўриб чиқамиз.

Чизма маълумотларидан кўриниб турибдики, меҳнат унумдорлигининг кўрсатқичларидан бири бўлган пахтачиликда 1 ходим ҳисобига тўғри келувчи ялпи маҳсулот миқдори 2012 йилдаги 3976,2 минг сўмдан 2014 йилда 6622,5 минг сўмгача етган ёки 66.6% га ортган. 1 ходим ҳисобига тўғри келувчи иш ҳақи эса 2012 йилдаги 370,5 минг сўмдан 2014 йилда 654,6 минг сўмгача етган ёки 76.7% га ортган.

2-чизма

Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида пахта ишлаб чиқаришдаги меҳнат унумдорлиги кўрсатқичлари

Фермер хўжалиги пахтачилигида самарали натижаларга эришиш учун энг аввало пахта етиштириш учун сарфланадиган харажатларни ўз ўрнида ва самарали сарфланиши муҳим аҳамият касб этади. Мазкур масалага аниқлик киритиш мақсадида биз фермер хўжалигида пахта етиштириш

харажатларини охириги уч йил мобайнидаги иқтисодий кўрсаткичларини таҳлил қилдик. Бу тўғридаги батафсил маълумотлар, яъни Ойдин йўл фермер хўжалигида пахта ишлаб чиқариш харажатларининг ўзгаришини 6-жадвалда келтирилган.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Ойдин йўл фермер хўжалигида пахта етиштириш учун сарфланган харажатлар барча элементлар бўйича 2012 йилга нисбатан ортган. Харажатларнинг таркибини таҳлил қиладиган бўлсак, бир оз ўзгариш кўзга ташланади Жумладан, моддий харажатлар жами ишлаб чиқариш харажатларининг салмоқли 59.6-58.6 фоизини ташкил этган. Ойдин йўл фермер хўжалигида моддий

**Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида пахта етиштириш
харажатлари ва уларнинг таркиби. 6- жадвал.**

№	Харажатлар Тури	2012 йил.		2013 йил.		2014 йил.	
		м.с	%	м.с	%	М.с	%
1	Моддий харажатлар	70821,5	59,6	90870,3	59,6	117885,6	58,6
	а) уруғлик	14378,2	12,1	18448,5	12,1	20519,3	10,2
	б)ўғитлар	20081,9	16,9	25766,9	16,9	33595,4	16,7
	в) Ё.М.М	12120,5	10,2	15551,6	10,2	28365,0	14,1
	г) иш ва хизматлар	15328,8	12,9	19668,2	12,9	23738,1	11,8
	д) бошқа моддий харажатлар	8912,1	7,5	11435,0	7,5	11667,9	5,8
2	Меҳнат ҳақи харажатлари	38025,0	32	48789,4	32	64374,4	32
3	Ижтимоий ажратмалар	1663,6	1,4	2134,5	1,4	2816,4	1,4
4	Асосий воситалар ва номоддий активлар эскириши	7129,7	6	9148,0	6	14081,9	7
5	Бошқа харажатлар	1188,3	1	1524,7	1	2011,7	1
	Жами харажатлар	118828,1	100	152467	100	201170	100

харажатлар таркибидаги минерал ўғитлар учун харажатлар 2012 йилда 20081,9 минг сўмдан 2014 йилда 33595,4 минг сўмга етган. Жами харажатлар таркибида эса 2012 йилда 2014 йилга нисбатан 69%га ўсганлигини кўрсатади.

Пахта етиштириш жараёнида дехконнинг каноти бўлган қишлоқ хўжалиги техникаларини ўрни жуда катта. Албатта улардан фойдаланиш жараёнида ёқилғи-мойлаш материаллари, эхтиёт қисмлар ва техник сервис хизматлари учун харажатлар талаб қилади. Шу ўринда дизел ёқилғиси ва турли мойлар учун харажатлар салмоқли аҳамият касб этади. Таҳлил даврида Ойдин йўл фермер хўжалигида ЁММ учун 12120,5 минг сўмдан 28365,0 минг сўмгача, яъни жами харажатларнинг 14,1%и микдорида харажат килинган.

Бундан ташқари фермер хўжалигида меҳнатга ҳақ тўлаш, ижтимоий ажратмалар, асосий воситаларни эскириши ва бошқа харажатлар учун мўлжалланган маблағлардан ҳам самарали ва тежамкорлик билан фойдаланилган. Фермер хўжалиги аъзолари иш ҳақи фонди жами харажатларга нисбатан 32%ни ташкил этади. Иш ҳақи фонди 2012 йилда 38025,0 минг сўмдан 2014 йилда 64374,4 минг сўмга етган.

Хўжаликнинг асосий воситаларига амортизация ажратмалари таҳлил даврида 7129,7 минг сўмдан 14081,9 минг сўмгача ўтказилган ёки 7,0% ортган.

Жами ишлаб чиқариш харажатлари 2012 йилдаги 118828,1 минг сўмдан 2014 йилда 201170 минг сўмгача ўзгарган.

Етиштирилган пахта ҳосилининг ялпи маҳсулоти микдори тайёрлов корхоналарига етказилган пахтанинг қайси навга қабул қилинишига боғлиқ. Энди хўжаликнинг иқтисодий самарадорлик омилларидан бўлган пахта сифатини кўриб чиқамиз. 7-жадвалда Ойдин йўл фермер хўжалигида етиштирилган пахтанинг навлар бўйича тақсимланиши акс эттирилган.

**Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигини сотилган жами
пахтасини навлар бўйича тақсимланиши. 7- жадвал**

Саноат нави	Синфи	2012- йил.		2013- йил.		2014- йил	
		миқдори ц	%	миқдори ц	%	миқдори ц	%
I	1						
		778,9	55,4	970,7	58,6	1255,0	62,4
	Жами	778,9	55,4	970,7	58,6	1255,0	62,4
II	1	485,1	34,5	500,2	30,2	756,2	37,6
	Жами	485,1	34,5	500,2	30,2	756,2	37,6
III	1						
		142,0	10,1	185,5	11,2		
	Жами	142,0	10,1	185,5	11,2		
IV	1						
	2						
	3						
	Жами						
Ҳаммаси		1406	100	1656,4	100	2011,2	100

Жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, 2012 йилда Ойдин йўл фермер хўжалигида сотилган пахтанинг 62.4 фоизи ёки 1255,0 центнери юқори 1-навларга тегишлидир. Бундан ташқари, 756,2 ц ёки 37.6% пахта 2-навга топширилган.

2012-2014 йилларда Андижон вилоятининг барча ҳудудлари сингари пахта теримини отряд усулида, камида 70% кўсаклар очилганда бошланган ва бирданига териб олинган. Ушбу чора тадбирлар ўз ижобий натижасини берган ҳолда 2014 йилда 62.4% пахта 1-навга топширилган. 1-навдаги пахта учун олинган ҳақ жами 1036563,2 минг сўм миқдорида бўлган. Ушбу ҳолат

фермер хўжалигининг пахтадан салмоқли пул даромади олишининг омили бўлган.

Ойдин йўл фермер хўжалигида охириги уч йил мобайнида Анд-37 пахта нави экиб келинган. Хўжаликда минерал ва органик ўғитлардан илмий асосланган тавсияларга асосан фойдаланишга ҳаракат қилинмоқда. Бундан ташқари қиш ойларида хўжалик аъзоларининг ва маҳалла фуқароларининг уйларида органик ўғитларни чиқариб, январ-феврал ойларида хўжалик майдонларига солиш керак.

Юқоридаги барча чора-тадбирларни ўзида жамлаган ҳолда Ойдин йўл фермер хўжалигида пахта етиштиришни 25-30% гача ошириш мумкин. Бунинг учун юқорида тавсия қилинган тадбирларни ўзида жамлаган пахта етиштиришни кўпайтириш дастури тузиш зарур.

Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш шароитида фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлиги бир нечта кўрсаткичлар ёрдамида аниқланади. Бунинг учун ялпи маҳсулот, ишлаб чиқариш ҳаражатлари ва хўжалик фаолияти натижасида олинган фойда асос бўлади. Рентабеллик даражасини фойданинг ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбати орқали топилишини инобатга оладиган бўлсак, равшан бўладики, фойданинг даражаси юқори ва ҳаражатларнинг нисбатан паст даражада бўлиши талаб этилади.

Қишлоқ хўжалиги экинлари жумладан буғдой дони етиштириш учун илмий асосланган агротехника чора-тадбирлари ишлаб чиқилган ва амалиётга тавсия этилган. Унга кўра ўз муддатларида тупроқни экишга тайёрлаш, экиш, ўғитлаш, суғориш, зараркунандалардан ҳимоя қилиш зарур бўлади. Бундан ташқари иш ҳақи, ижтимоий ажратмалар, амортизация фондига тўловлар ҳам мавжуд. Буларнинг барча маълум даражадаги ҳаражатларни талаб қилади.

Ислохотларнинг ҳозирги босқичида, эркин нархлар амал қилувчи бозор иқтисодиётида моддий-техника ресурсларининг нархлари ва ўз навбатида

бугдой ишлаб чиқариш харажатлари объектив тарзда ўсиб боришини келтириб чиқаради.

**Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида бугдой ишлаб
чиқаришнинг иқтисодий самарадорлиги. 8-жадвал**

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2012 й.	2013 й.	2014й	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Экин майдони	га	50	47	40	80,0
2	Ҳосилдорлик	ц\га	55	57,5	60	109,1
3	Ялпи ҳосил	Ц	2750	2702,5	2400	87,3
4	Ишлаб чиқариш харажатлари Шундан: иш ҳақи	м.с м.с	98573,8 10365	106708,2 15109	102232,8 20015	103,7 193,1
5	Ҳодимлар сони	Нафар	12	10	10	83,3
6	Ялпи маҳсулот	м.с	118580	130531	140956,8	118,9
7	Фойда	м.с	20006,3	23822,5	38724,0	193,6
8	Фермер даромади	м.с	9641,3	8713,5	18709,0	194,1
9	1 центнер бугдойни Таннархи	Сўм	35845	39485	42597	118,8
10	1 центнер бугдойни сотиш баҳоси	сўм	43120	48300	58732	136,2
11	1 гектар ҳисобига: а) ялпи маҳсулоти б) фермер даромади	м.с м.с	2371,6 192,8	2777,3 185,4	3523,9 467,7	148,6 242,6
12	1 ҳодим ҳисобига: а) ялпи маҳсулот б) иш ҳақи	м.с м.с	9881,7 863,8	13053,1 1510,9	14095,7 2001,5	142,6 231,7
13	Рентабеллик	%	20,3	22,3	37,9	+17.6

8-жадвалда Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигининг ғаллачилик тармоғида иқтисодий самарадорлик кўрсаткичлари келтирилган. Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, таҳлил этилаётган 2012-2014 йилларда бир катор иқтисодий натижаларга эришилган. Экин майдони таҳлил даврида 20.0% камайган.

Ойдин йўл фермер хўжалигида ишлаб чиқариш харажатлари 2012 йилдаги 98573,8 минг сўмдан 2012 йилда 102232,8 минг сўмга етган ёки 103%га ортган. Экин майдонининг кескин ортганлиги ҳамда ҳозирги мураккаб ўтиш шароитида буғдой етиштириш учун талаб қилинадиган моддий-техника ресурсларининг нархлари ортиб бориши объектив жараён бўлганлиги учун ишлаб чиқариш харажатлари ортиб бормоқда. Ушбу ҳолат албатта биз таҳлил қилаётган фермер хўжалигига ҳам тааллуқлидир.

Ривожланишга ҳаракат қилаётган Ойдин йўл фермер хўжалигида ялпи маҳсулотни ишлаб чиқариш харажатларидан устун даражада ўстиришга эришилган. Буғдой ялпи маҳсулоти ҳажми 2012 йилдаги 118580 минг сўмдан 2014 йилда 140956,8 минг сўмга етган ёки 118.9%га ортган. Бунинг асосий омиллари сифатида 1 ц буғдойнинг сотиш баҳоси 35845 сўмдан 58732 сўмгача ортишини кўрсатиш мумкин. Ғаллачилик тармоғидаги ялпи маҳсулот ҳажмидан ишлаб чиқариш харажатларини айириб ташлаш натижасида фермер хўжалигининг фойдаси ҳисобланади. Ойдин йўл фермер хўжалигида фойда 20006,3 минг сўмдан 38724,0 минг сўмгача ёки 1.94 мартага ортган. Асл моҳиятини олиб қаралганда фермер хўжалиги аъзолари асосан ўз оила аъзолари ва қариндошлари бўлганлиги учун ишлаб чиқариш харажатлари таркибидаги иш ҳақи фермер хўжалигининг ўзида қолади, деб айтиш мумкин. Меҳнат ҳақи харажатлари ҳам жами ишлаб чиқариш харажатларининг 22.9-23% фоизи атрафида сақланиб турибди. Хўжаликдаги ишчиларни моддий жиҳатдан яхши таъминлаш, албатта меҳнат натижаларидан манфаатдорликни оширади. Шу сабабли хўжаликда таҳлил даврида жами 22573,4 минг сўм ва 30678,0 минг сўм иш ҳақига ажратилган.

9-жадвал

Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида буғдой
етиштириш харажатлари ва уларнинг таркиби

№	Харажатлар тури	2012 й		2013 й		2014 й	
		минг сўм	%	минг сўм	%	минг сўм	%
1	Моддий харажатлар	59932,9	60,8	61677,3	57,8	81455,4	61,6
	а) уруглик	8970,2	9,1	9283,6	8,7	13487,7	10,2
	б) угитлар	17841,9	18,1	19314,2	18,1	23405,2	17,7
	в) Ё.М.М	13011,7	13,2	13872,1	13	18644,8	14,1
	г) иш ва хизматлар	16856,1	17,1	13765,4	12,9	18248,1	13,8
	д) бошка моддий харажатлар	3252,9	3,3	5442,1	5,1	7669,5	5,8
2	Мехнат хаки харажатлари	22573,4	22,9	25930,1	24,3	30678,0	23,2
3	Ижтимоий ажратмалар	5618,7	5,7	6189,1	5,8	7405,0	5,6
4	Асосий воситалар ва но-моддий активларни эскириши	4435,8	4,5	5122,0	4,8	5686,0	4,3
5	Бошка харажатлар	6013,0	6,1	7789,7	7,3	7008,3	5,3
	жами	98573,8	100	106708,2	100	132232,8	100

Ойдин йўл хўжалигида иш ҳақи фондидан ижтимоий ажратмалар ўтказиб борилган. Фермер хўжаликларининг молиявий ҳолатини яхшилаш мақсадида аввалги иш ҳақи фондидан 30% ўрнига 2012 йилдан бошлаб 24% ажратилган бўлиб, 403,7 минг сўмдан 890,4 минг сўмгача ошган.

Ойдин йўл фермер хўжалигида буғдой етиштириш харажатлари барча элементлари бўйича 2012 йилга нисбатан кескин ўсган бўлсада, ялпи маҳсулотнинг ундан юқорирок даражада ошиши ҳисобига юқори рентабеллик даражасига эришилган. Жами ишлаб чиқариш харажатларини етиштирилган ялпи ҳосил миқдorigа бўлиш натижасида бир центнер буғдой ҳосилининг таннарни келиб чиқади. Ойдин йўл фермер хўжалигида бир

центнер буғдой таннархи кўрсаткичи 2012 йилда 98573,8 сўм ва 2014йилда 132232,8 сўм миқдорига тўғри келади.

Мазкур ҳолат Ойдин йўл фермер хўжалигида барча ишлаб чиқариш харажатларини тўғри режалаштирилган ҳолда самарали сарфланганлигини ва шунинг натижасида ижобий 37.9% лик рентабелликка эришганлигини кўрсатади.

2.3 Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида самарали агротехнологияларни қўллаш

Буғдой энг кўп таркалган асосий донли экинларидан бири ҳисобланади. Бутун дунё халқларининг ярмидан кўпроғи озик-овкат сифатида буғдой нонидан фойдаланади. Буғдой ноннинг таркибида оксил ва крахмал кўп, оксил молдалар асосан клейковина таркибида булганлиги учун унинг унидан сифатли нон тайёрланади. Буғдой нони узининг таъми, туйимлилиги ва хазм булиши билан юқори баҳоланади. Буғдой донининг таркибида унинг навига, экиш шароитига қараб 11,0% дан 18-19% гача оксил моддаси булади.

Буғдой нонидаги оксилни хазм булиши 95% ни ташкил қилади. Бундан ташқари, буғдой донидан ёрма тайёрланади, унинг уни макарон ва кондитер саноатида ишлатилади. Буғдойнинг сомони ва похоли ем-хашак сифатида чорва молларига берилади, янчишдан чиққан чиқиндилари юқори сифатли озука ҳисобланади. Техникада буғдой донидан спирт, крахмал, клейковина, декстрин, клей ва бошқа ҳар хил маҳсулотлар олинади.

Буғдой донининг сифати, яъни таркибидаги оксил, клейковина унинг навига буғдой етиштирилаётган минтақанинг тупрок-иклим шароитига қараб ўзгаради.

Буғдой энг қадимги маданий ўсимликлардан ҳисобланади. У Мисрда эрамиздан 6000 йил олдин экилган, бу даврда Мисрда суюриладиган деҳқончилик ривожланган. Кавказ ортида, Украинада, Европа ва Осиёда

буғдой эрамиздан 4000 йил олдин экилган. Буғдойнинг келиб чиқиши ва унинг биринчи экилган минтакалари туғрисида аниқ бир маълумот йук.

Хозирги вақтда буғдой бутун Ер юзида узининг экин майдони буйича бошқа экинлар орасида биринчи уринда туради. Унинг ер юзидаги жами экилаётган майдони 225 млн. гектарни (ФАО, 2012) ташкил килади.

Буғдойни кўп экадиган мамлакатларга Россия, Хитой, Америка Кушма Штатлари, Хиндистон, Канада, Аргентина, Франция ва бошқа бир катор мамлакатлар киради.

Буғдойнинг биологик хусусиятлари: буғдой умуман донли экинлар биологик хусусиятларига кура кузги ва бахорги шаклларга булинади.

Кузги буғдой кузда экилиб, кишлаб чиккандан кейин келаси йили хосил беради. Бахорги буғдой эрта бахорда экилиб, уша йули хосил беради. Кузги буғдойнинг бахоргилардан фарқи шундаки, уларнинг биринчи бошланғч ривожланиш даври паст (00 дан 100 гача) хароратда 30-65 кун давом этади. Бахорги буғдой эса бошланғч ривожланиш даврини 5-100 ва ундан юқори хароратда 7-12 кун, яъни тез муддат ичида утади.

Демак, биологик жихатдан кузги навларини бахорда экиш мумкин эмас, чунки бахорда у талаб килган харорат булмаганлиги сабабли ўсимликлар факат тупланади, бошок чикармайди ва хосил бермайди. Буғдой кузда экилганда, унинг биологик кузги навлари ишлатилиши керак. Биологик бахорги навларни ҳам кузда экиб булмайди, чунки улар кўпрок иссик хароратга талабчан булганлиги учун кишги совуклар натижасида нобуд булади. Лекин киш юмшок келадиган минтакаларда навларнинг учинчи тури ярим кузги навлари учрайди. Бу навларни кузда ва бахорда экиш мумкин, икки холда ҳам улардан нормал дон хосили олинади. Ярим кузги навларни кеч кузда экиш керак. Эртаги муддатларда биологик кузги навлар экилиши керак. Ярим кузги навларнинг кишга чидамлилиги бахорги навларга нисбатан юқори булади. Шунинг учун Ўзбекистоннинг лалми ва

суюриладиган ерларида кузги муддатда экиш учун биологик ва ярим кузги навлардан фойдаланиш керак.

Умуман, Ўзбекистоннинг барча вилоятларида буғдой кузда экилиши керак. Чунки улар кузги кишги, бахорги ёнгарчиликлардан тула фойдаланади. Бахорда эрта уса бошлайди, бахорги экинларга нисбатан 10-12 кун эрта пишади, шунинг учун кузги буғдойнинг гуллаш даври ёзги иссик гармсел шамолларга дуч келмайди ва улар бахоргига нисбатан юқори (25-30%) ва муттасил ҳосил беради.

Кузги буғдойни етиштириш технологияси: Алмашлаб экишдаги урни. Кузги буғдой тупрокнинг унумдорлигига, бегона ўтлардан тоза ва нам билан яхши таъминланган тупроқларга талабчандир. Барқарор мул ҳосил олиш учун кузги буғдойни алмашлаб экишда туғри жойлаштириш муҳим аҳамиятга эга.

Кузги буғдой суюриладиган ерларда эртаги экинлардан бушаган ерларга келаси йили такрорий экин сифатида экилиши керак. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон «Ғалла» илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси томонидан ишлаб чиқилган тавсияга кура буғдойни ушиб турган, лекин, пахтаси териб олинган ғўза орасига экиш усули қулланилиб, яхши самара бермоқда. Бунда ресурс тежамкор технология ҳисобига иқтисодий самарадорлик ошмоқда. Кузги буғдойни лалми ерларнинг текислик ва дунгли текислик зоналарда тоза шудгорга, ундан юқорирок зоналарда тоза шудгортдан ташқари, банд шудгорга экиш фойдали ҳисобланади.

Ерни ишлаш. Кузги буғдой экиладиган ерларни ундан олдин шу майдонда қандай экин экилганлиги ва даланинг бегона ўтлардан қай даражада тозаллигига қараб ишланади. Буғдойни оптимал муддатда экиш ва ерни яхши ишлаш учун олдинги экиндан бушаган майдонлар суюрилади. Тупроқ етилгандан сунг 4 ва 5 корпусли аедарма плуглар ёрдамида 25-30 см чуқурликда ҳайдаш керак, сунгра бороналади ва мола бостирилади. Ерлар нотекис бўлса текисланади. Шудгорланган майдон оғр бороналар ёки

зичлагичлар (катоклар) билан зичланиши керак, акс холда кузги-кишги шароитларда зичланнш натижасида буғдой майсалари ва ўсимликлари сийраклашади ва нобуд булади. Шурланган ерларга кузги буғдой экишдан олдин тупрок шури ювилади.

Уялплаш.Кузги буғдой ернинг унумдорлигига талабчан булади. Режалаштирилган хосилни олиш учун ерга солинадиган уғитлар меъёри агрокимёвий картограмма маълумотларига асосан ерлардан хосил билан чикиб кетадиганозик моддалар, экин узлаштирадиган озик элементлар ва ерга солинган уғитмикдорига караб аникланади. Кузги буғдой азотга жуда талабчан булади. У най ураш ва бошокланиш даврида азотни, ўсиш нинг дастлабки 1-5-хафтасида фосфорни ва усув даврининг бошидан гуллагунга кадар, калийни кўп талаб килади.Фосфорли ва калийли уғитлар кузги буғдойнинг кишга чидамлилигини оширади, доннинг етилишини тезлаштиради. Поянинг ётиб колишидан ва турли замбуруғ касалликларидан саклайди.

Кўп микдорда азотли Уғитлар солинганда тупланиш муддати узайиб, поялардаги бошоклар бир вақтда етилмайди.

Узбекистон Ғалла» илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси маълумотларига караганда кузги донли экинларга суюриладиган ерларда куйидаги микдорда уғит берилиши керак: азот - 180 кг/га, фосфор — 90 ва калий 60 кг/га. Лекин, унумдорлиги паст булган тупрокларда бу микдор 10-15% га кўпайтирилади. Курсатилган йиллик микдор бир неча муддатларда — экишдан олдин ва ўсимликларнинг ўсиш даврида озиклинтиришда берилади. Суғориладиган ерларда экишдан олдин 30 кг/га азот, 90 кг/га фосфор ва 60 кг/га калий берилади. Шу билан бир вақтда гектарига 10-12 т/ га гунг солинади.

Экиш даврида уғит солинмаган майдонларда азот, фосфор ва калий киска муддат ичида экишдан кейин ёкимайса хосил килганда, умуман уғитлар феврал ойидан кечиктирилмасдан солиниши керак. колган уғитларни тенг иккига булиб, икки марта озиклантиришда солинади. Биринчи озиклантириш

эргаги муддатларда, яъни; ўсимликларнинг тупланиш даврида берилиши керак. Бу муддат ўсимликларнинг ривожланишига караб кузги-кишки ёки кишки-бахори муддатларга туғри келиши мумкин. Иккинчи озиклантириш ўсимликларнинг най ураш даврига туғри келади. Озиклантиришдан кейин майдонларни суюриш зарур. Уғитларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида уларни оптимал муддатларда, юқори сифатли ўтказиш зарур.

Экиш муддати. Кузги буғдойни макбул муддатларда экиш катта ахамиятга эга. Кузги буғдойни суюриладиган ерларда лалми ерларга нисбатан эртаги муддатларда экиш керак. Чунки бундай ерлар сув билан таъминланган булиб уруғ экилгандан сунг, суюриш натижасида майсаларни ундириб олиш мумкин. Эртаги муддатларда экилган буғдой кузда майса ҳосил қилади, совук тушгунга қадар ўсимликлар тупланиб улгуради. Бундай ўсимликлар совукка чидамли бўлади. Шунинг учун кузда буғдойнинг октябр ойида майсаланиши ва октябр, ноябр ойлариининг охиригача упланиш ва шу ривожланиш даврида кишлаши кузда тутилиши керак.

Шуни ҳисобга олган ҳолда кузги буғдойнинг экиш учун қулай муддатлари шимолий вилоятлар Қорақалпоғстон Республикаси, Хоразм вилояти) учун сентябр ойининг биринчи ва иккинчи ун кунлиги, марказий вилоятлар учун сентябрнинг сунги ун кунлик октябр ойининг бошлари ва жанубий вилоятлир учун эса октябрнинг иккинчи ун кунлиги ҳисобланади.

Лалмикор ерларда кузги дон экинлар кузги ёғнарчиликлардан олдин, яъни аксарият вилоятларда октябр ойининг иккинчи яримларида экилиши керак.

Уругни экишга тайёрлаш. Сифатли уруғлик юқори ҳосил етиштиришда энг муҳим омиллардан бири ҳисобланади, уруғлик буғдой юқори ҳосилли уруғлик участкаларидан олинади. Асосан йирик, оғррок, текис, қобиғи шикастланмаган ва униб чиқиш даражаси юқори бўлган уруғлар экилади. Экиладиган уруғлик маҳсус Petrus дон тозалагич цехларида

тозаланиб, сараланади ва дорилаб копланади. Сунгра фермер хужаликларига дон қабул қилиш шахобчалари орқали тарқатилади..

Экиш учун ишлатиладиган буғдой уруълари давлат андозасига жавоб бериши керак. Бу андоза бўйича 1 класс уруъларнинг унвчанлиги 95% дан паст бўлмаслиги, тозаллиги 99% бўлиши керак. Иккинчи класс уруъларнинг эса унвчанлиги 92% ва тозаллиги 98,5% бўлиши керак. Экиш учун 1 ва 2 класс уруъларни ишлатиш керак. Тозаланган ва сараланган уруғлик экишдан олдин қорақуя ва фузариоз касалликларига қарши 2 литр деразел 3 литр сувда эритилиб дориланади.

Экиш усуллари, уруғ экиш меъёри ва чуқурлиги. Кузги буддой асосан тор қаторлаб даланинг бир томонга, яъни суюриш йулига қараб экилиши керак. Шундагина ўсимлик ёруғлик, сув ва озик моддалардан тенг фойдаланади. Бу усулда трактор ғлдираклари жойланиш масофасида 1-2 та сеялканинг сошниклари беркитиб, шу сошниклардан уруғ экилмайди. Кейинчалик шу қолдирилган қаторлар орқали буғдой суғорилади. Уғит ва гербицид солинганда тракторнинг шу қаторлардан юриши таъминланади.

Бундан ташқари, кузги буғдойни даланинг ҳам бўйига, ҳам қундалангига қараб икки марта экиш мумкин. Лекин, бу усулда ортиқча уруғлик ва ёнилTM мойлаш материаллари сарфланади, суғориш ва трактор юриши учун қолдирилган эгатлардан даланинг қундаланига экилган ўсимликлар нобуд бўлади ва экиш кечиктириб юборилади. Бу усулни лалми ерларнинг текислик зоналарида қўллаш мумкин.

Ўзбекистон <ғалла> илмий ишлаб чиқариш бирлашмасининг олимлари томонидан ишлаб чиқилган ғўзапоя орасига ғалла экиш технологияси ҳам самарали усул ҳисобланади. Бу технология бўйича ғўзапоя қатор орасига ғалла экиладиган майдонларда пахта 1-2 марта терим машиналари ёрдамида териб олингандан сунг ғўза қатор оралари культивациялар ёрдамида юмшатилади. Юмшатирилган қатор ораллигига НРУ-0,5 маркали осма уғит сеппичлар ёрдамида ғалла уруғи сепилади, сунгра уруғ культиватор ёки

махсус мосламалар ёрдамида тупрокка кумилади. Бу усулнинг афзаллиги шундан иборатки, ғўзапоя ғалла майсаларини совукдан ва ётиб қолишдан химоя қилади.

Уруғ экиш меъёри. Уруғ экиш меъёри уруғликнинг сифатига, тупрок унумдорлигига ва сув билан таъминланишига қараб, ҳар хил бўлади. Лалми ерлар унумсиз ва сув билан таъминланмаганлиги сабабли гектарига сарф қилинадиган уруғ миқдори суюриладиган ерларга нисбатан кам бўлади. Уруғи экиш меъёри лалми ерларнинг шароитига қараб ҳар хил бўлади. олди ва тоғли зоналарда кўпроқ, текислик ва дунгли текис зоналарда камроқ уруғ сарфланади. Шунга қараб бундай ерларда бир гектар ерга 2,0-3,0 млн. дона, яъни 60-70 кг дан 120-125 кг гача уруғ сарфланади.

Суюриладиган ерларнинг унумдорлиги юқори ва сув билан таъминланганлиги сабабли, ўсимлик калинлигини ошириш ҳисобига юқори ҳосил олинади. Шунинг учун суюриладиган ерларда уруғ экиш меъёри лалми ерларга нисбатан икки баробар кўп, яъни гектарига 4-5 млн.дона уруғ экилиши керак. Ўзбекистон «Ғалла» илмий ишлаб чиқариш бирлашмаси ва ТошДАУ тажриба станциясида ўтказилган тажрибаларга қараганда, гектарига экиладиган уруғ меъёри 3 млн. донадан 6 млн. донагача оширилиши билан буғдой ҳосили ҳам ошганлиги аниқланган.

Демак, қузғи буғдойни экиш меъёри уруғликнинг сифат ҳамда экиш шароитига қараб 200-250 кг/ га бўлиши керак.

Қузғи буддой экиш чуқурлиги, унинг совуқка чидамли бўлишида катта аҳамиятга эга. Уруғ чуқурроқ экилганда тупланиш бўғини ҳам чуқурроқ жойлашади. Қузғи - қишги совуқлар қояларга таъсир қилган вақтда ҳам тупланиш бўғинига таъсир қилмаса, ўсимлик нобуд бўлмайди. Шунинг ҳисобига олган ҳолда қузғи буғдойнинг уруғи экиш вақтида 6-7 см га, лалми ерларда эрта экилганда эса 6-8 см га қумилиши керак.

Экинларни парвариш қилиш. Қузғи буғдойни парвариш қилиш - бороналаш, озиклантириш ва суюришдан иборат. Қузғи буғдой тупланиш

даврида бороналанади. Лекин, ўсимликларни тупланиш даври ҳам ҳар хил муддатга туғри келиши мумкин. Кузги буғдой оптимал муддатда экилиб, намлик етарли бўлса, кеч кузгача ўсимликлар туплана бошлайди ва шу ҳолатда кишлайди, бундай вақтда эрта баҳорда, кечроқ экилганда ҳам баҳорда ўсимликлар тупланиш даврида янги бороналар билан бороналаш яхши самара бериши аниқланган. Бунинг натижасида тупрок усти юмшатилади, Уғит солинади, ўсимликнинг илдиз буғзи етилади ва улар яхши туланади. Юқорида айтиб утилганидек, экинлар икки муддатда озиклантирилади. Биринчи марта тупланиш даврида бороналашдан олдин ва иккинчи марта най ураш даври бошланганда озиклантирилади. Озиклантиришда экишдан олдин берилгандан сунг қолган уғитлар баробарига икки қисмга бўлиниб, икки марта берилади.

Кузги экинлар тупрок-иклим шароитига қараб 2-3 мартагача сугорилади. Ер ости сувлари юза жойлашган ерлар усув даврида 2 марта, ер ости сувлари чуқур жойлашган ерларда 3 мартагача сугорилади.

Кузги буғдой оптимал муддатда сентябр ойининг охири октябр ойининг бошларида экилганда, экишдан сунг сугорилади, бундан ташқари, ўсиш даврида буғдойни уч мартагача сугориш мумкин, Экин биринчи марта тупланиш даврида. иккинчи марта най ураш даврида ва учинчи марта бошқокланиш даврида сугорилади. Сугориш меъёри тупрок муҳитига қараб, гектарига 700-800 м³ дан 1000-1200 м³/га ни ташкил этиши мумкин Буғдой экиш вақтида қолдирилган эгатлар орқали сугорилади. Бу усул энг яхши усул ҳисобланиб, сув тежаб сарфланади. Ер бетида қатқалоқ ҳосил бўлмайди васув бир текис тақсимланади.

Кузги буддой ҳосилини йиғиб-териб олиш. Кузги буғдой ҳосилини йиғиб-териб олиш дон етиштириш ва унинг ялпи ҳосили оширишдаги энг сунгги ва энг маъсулиятли давр ҳисобланади. Урим йиғм ишларини уз вақтида ва қисқа муддатда тугаллаш, нобудгарчиликнинг олдини олиш, буғдойдан мул ҳосил етиштиришнинг асосий гаровидир. Кузги буғдой

хосили олдин урилиб, кейин йиғиб олиниси асосий усул хисобланади. Бу усулда экинлар дони мум пишиклик даврида махсус уриш машиналарида ердан 15-20 см баландликда урилиб, куритиш учун анғзга йул-йул килиб ташлаб кетилади. Бу вақтда урилган буғдой ерга тукилмайди. Урилгандан бир неча кун утгандан сунг, доннинг кўришига караб, подборшчик урнатилган комбайнларда йиғилади ва янчилади.

Хосилни олдин уриб, кейин йиғиб олиш усулининг афзаллиги шундаки, у туғридан - туғри уриб янчишга караган уримни 5-6 кун эрта бошлашга имкон беради, такрорий экинлар учун ер очилади, нобудгарчилик кескин камаяди.

Навларнинг биологик хусусиятларидан келиб чикиб, бошокли дон экинлари навларини куйидаги тартибда жойлаштириш тавсия этилади:

10-жадвал.

№	Минтакалар	2012йилда экилган навлар	2013 йилда экишга тавсия этилаётган навлар	Янги ва истикболли навлар
1	Коракалпагистон республикаси, Хоразм	Краснодар 99, Таня, Крошка, Половчанка, Нота, Память	Краснодар 99, Таня, Крошка, Половчанка, Нота, Память	Туркистон, Яксарт
2	Андижон, Наманган, Фаргона	Краснодар 99, Таня, Крошка, Половчанка, Чиллаки	Краснодар 99, Таня, Крошка, Половчанка, Чиллаки, Жайхун	Гром, Матонат, Саидазиз
3	Сурхондарё, Кашкадарё	Краснодар 99, Таня, Крошка, Москвич, Чиллаки	Краснодар 99, Таня, Крошка, Жайхун, Чиллаки	Яксарт, Туркистон, Сезан, Бердан, Фортуна, Дустлик
4	Тошкент, Жиззах, Сирдарё	Краснодар 99, Таня, Замин-1, Чиллаки, Кума, Интенсив	Краснодар 99, Таня, Интенсив, Бобур, Дустлик, Чиллаки, Кума, Есаул, Замин-1	Саидазиз, Яксарт, Туркистон, Гром, Фаворид
5	Бухоро, Навоий, Самарканд	Краснодар - 99, Таня, Крошка, Москвич, Чиллаки, Половчанка,	Краснодар 99, Таня, Крошка, Чиллаки, Половчанка,	Туркистон, Яксарт, Дустлик

Экиш меъёрини аниклашда куйидаги жадвалдан фойдаланиш
мумкин, (гектарига кг. цисобида) 11-жадвал.

1000 дона доннинг вазни, гр.	Гектарига 3 млн., ёки 1 кв.м.да 300 дона уру*	Гектарига 4 млн., ёки 1 кв.м.да 400 дона уру*	Гектарига 5 млн., ёки 1 кв.м.да 500 дона уру*	Гектарига 6 млн., ёки 1 кв.м.да 600 дона уру*
38	114	152	190	228
39	117	156	195	234
40	120	160	200	240
41	123	164	205	246
42	126	168	210	252
43	129	172	215	258
44	132	176	220	264
45	135	180	225	270
46	138	184	230	276
47	141	188	235	282
48	144	192	240	288
49	147	196	245	294
50	150	200	250	300

Мамлакатимизда хосил тула етилган майдонларда хосилни бир йула энг замонавий Кейс, Класс, Доминатор комбайнларида йиғиб олиш жорий этилган.

Хар бир минтақа учун нав танлаш, экиш муддатлари ва меъёрлари

- Хар бир минтақа учун навларни туғри танлаш, курғокчиликка мос навларни минтакалар буйича жойлаштириш.
- Эртапишар навлар: Чиллаки, Кума, Есаул.

- Уртапишар навлар: Бобур, Марс-1, Андижон-4, Жайхун, Яксарт, Матонат, Селянка, Туркистон, Муфтало навлари, Замин-1, Крошка, Таня, Память, Нота, Москвич, Андижон-2, Аср, Грация, Гром, Сила, Васса навлари.
- Урта кечпишар навлар: Краснодар-99, Половчанка, Андижон-1, Дурдона, Восторг навлари.

Экиш меъёрларини белгилаш

- Экиш меъёри уруғ унувчанлиги ҳамда 1000 дон дон вазнини хисобга олган холда белгиланади
- Экиш муддатига караб:
- Эрта муддатларда гектарига 4,5 млн. унувчан уруғ яъни 200-210 кг. хисобида белгиланади.
- Урта муддатларда гектарига 5,0 млн. унувчан уруғ яъни 220-230 кг. хисобида белгиланади.
- Кечки муддатларда гектарига 6,0 млн. унувчан уруғ яъни 240-250 кг. хисобида белгиланади.
- Ёўза катор орасига экишда уруғ сарфи 10-15 фоизга ошириш тавсия этилади.

3-боб: Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларинидан самарли фойдаланиш омилларини такомиллаштириш йўллари.

3.1 Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш кўрсаткичларининг такомиллаштириш.

Мамлакатимизнинг қишлоқ хўжалик маҳсулотларига бўлган барча талабларини қондиришда жонли ва буюмлашган меҳнатнинг аҳамияти улкан. Чунки у қийматни яратади, қолаверса, инсоннинг онгли—мақсадга йўналтирилган фаолиятидир. У билан меҳнат предметлари ҳамда воситалари уйғунлашган ҳолда иш жараёни амалга оширилади. Бу жараённинг маҳсули қиймат ҳисобланади. Демак, талабни қондира олиш қобилиятига эга бўлган маҳсулотларни етиштириш, хизматларни бажариш инсоннинг жонли фаолияти (меҳнати) билан меҳнат предметлари ва воситаларининг мақсадга мувофиқ боғланишига боғлиқ. Лекин инсон ва унинг онгли фаолияти бўлмаса ҳеч қандай маҳсулот яратилмайди, иш ёки хизмат бажарилмайди. Шундай экан, фақат инсон ўзининг онгли фаолияти билан маҳсулотларни яратади, ишларни, хизматларни бажаради.

Меҳнат ресурслари қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда ишлаб чиқариш ресурсларининг энг фаол омили сифатида катта аҳамиятга эга. Улар ишлаб чиқариш жараёнида онгли равишда қатнашиб, кўпроқ, сифатлироқ маҳсулотларни талабни қондирадиган миқдорда етиштиришга, иш ва хизматларни бажаришга ҳаракат қилади. Шундай экан, улардан йил давомида тўлиқ, самарали фойдаланишга эришиш лозим. Бунинг учун меҳнат ресурсларидан фойдаланилаётганлик даражасини аниқлаш керак. Уни аниқлаш учун қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланилади:

- Мавжуд бўлган меҳнат ресурсларидан фойдаланиш коэффициенти. Уни аниқлаш учун ишлаб чиқариш жараёнида ҳақиқатда қатнашган меҳнат ресурслари миқдорини (киши) хўжаликда шартнома (буйруқ) бўйича мавжуд бўлган меҳнат ресурслари миқдorigа тақсимланади. У қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

$$MK = \frac{\sum IMp}{\sum MMp}.$$

Бунда: M_k – меҳнат ресурсларидан фойдаланиш коэффиценти;

$\sum IMp$ – ҳақиқатда ишлаган жами меҳнат ресурслари, киши;

$\sum MMp$ – мавжуд бўлган жами меҳнат ресурслари, киши.

Бу кўрсаткичнинг даражаси бирга яқин бўлгани яхши. Шунда у мавжуд меҳнат ресурсларидан фойдаланиш юқори бўлганлигидан далолат беради.

-Меҳнат ресурсларининг хўжалик фаолиятида қатнашиши (1 ойда, 1 йилда).
Унинг миқдорини хўжалик фаолиятида жами сарфланган вақтни сарфланган меҳнат ресурсларининг умумий миқдорига тақсимлаш натижасида аниқлаш, бунда қуйидаги формуладан фойдаланиш мумкин.:

$$MrX_{kk} = \frac{\sum Mr_{св}}{\sum IMp}.$$

Бунда: MrX_{kk} – меҳнат ресурсларининг маълум бир муддатда ўртача ишлаган иш вақти, киши-кун, киши-соати;

$\sum Mr_{св}$ – меҳнат ресурсларининг жами сарфлаган вақти, киши-кун, киши-соат.

Бу кўрсаткичнинг мутлақ (абсолют) миқдори аниқланаётган даврдаги (ойда, йилда) бир кишининг иш вақти фондидан юқори бўлмайди. Меҳнат ресурсларининг ҳар бир гуруҳи учун амалдаги қонунларда йиллик ёки ойлик иш вақти фонди белгиланади. Республикада йиллик иш вақти фонди 276-286 кун миқдорида белгиланган. Бу иқтисодий фаол меҳнат ресурсларининг йиллик иш вақти фонди ҳисобланади. Ўсмирлар учун бу фонд уларни ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилган ҳолда белгиланган. _

Меҳнатнинг унумдорлиги даражаси. Унинг мутлақ (абсолют) даражасини аниқлаш учун ҳақиқатда сарфланган жами иш вақти миқдорини шу даврда ишлаб чиқилган маҳсулот миқдорига, қийматига ҳамда бажарилган иш ҳажмига тақсимлаш зарур. Бу меҳнатни тежаш иқтисодий қонунининг талаби.

Амалиётда эса у ҳақиқатда ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг, бажарилган ишнинг миқдори ёки қийматини унга сарфланган иш вақтига тақсимлаш натижасида аниқланмоқда. Бундай усулда улар бир-бирларини инкор этмайди, балки тўлдиради. Уларни аниқлаш учун ушбу формуладан фойдаланиш мумкин:

$$Му \propto \frac{Cв}{Ем} ёки \frac{Ем}{Cв}$$

Бунда: Му—меҳнатнинг унумдорлик даражаси, киши-куни, соати, сўм;

Св—маҳсулот етиштириш, хизмат кўрсатиш учун сарфланган иш вақти, киши-куни, соатда;

Ем—сарфланган вақт ичида етиштирилган маҳсулот, ц, сўм.

Бу кўрсаткич етиштирилаётган бир бирликдаги (цен, тонна, сўм) маҳсулот учун қанча вақт сарфланганлигини ёки сарфланган бир бирликдаги вақт эвазига қанча маҳсулот етиштирилганлигининг, хизматлар бажарилганлигининг даражасини ифодалайди.

Меҳнат унумдорлиги даражаси ва унинг динамикасига кўпгина омиллар таъсир қилади. Омиллар деганда меҳнат унумдорлигининг ўзгаришига таъсир кўрсатадиган ҳаракатлантирувчи кучлар ёки сабаблар тушунилади. Улардан айримлари меҳнат унумдорлигининг ортишига ёрдам берса, бошқалари унумдорликнинг пасайишига сабаб бўлиши мумкин. Омилларнинг биринчи гуруҳига меҳнат воситаларининг самарасини ортиши, меҳнат ва ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва меҳнаткашлар ижтимоий гуруҳлари шароитининг яхшиланиши билан боғлиқ бўлган барча тадбирлар киради; иккинчи гуруҳи - табиий шароитларнинг ноқулай таъсир кўрсатиши, ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этишдаги камчиликлар, ижтимоий шароитдаги салбий элементларнинг таъсир кўрсатиши киради.

Фермер хўжалиги даражасидаги омилларни қараб чиққанда, уларнинг ҳаммасини ички ва ташқи омилларга бўлиш мумкин.

Ички омилларга хўжаликнинг қишлоқ хўжалиги техникалари билан қуролланиш даражасини, қўлланилаётган технологиянинг самарадорлиги, меҳнат ва ишлаб чиқаришнинг энергия билан таъминланиши даражаси,

татбиқ этилаётган рағбатлантириш тизимларининг таъсирчанлиги, кадрларни танлаш ва малакасини ошириш каби хўжаликнинг бошлиғига боғлиқ бўлган барча нарсалар киради.

Ташқи омилларга давлат буюртмалари ва бозордаги талаб ҳамда таклифларнинг ўзгариши муносабати билан маҳсулот хиллари ва уларнинг сермехнатлик даражасининг ўзгариши; жамият ва минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлари; меҳнатнинг кооперациялашув даражаси, моддий-техника таъминоти, табиий шарт-шароитлар ва ҳоказолар.

Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат унумдорлиги ўзгаришига таъсир этувчи омилларни 10-жадвал ёрдамида кўриб чиқамиз. Бунда охириги уч йилда хўжаликдаги мавжуд ишчиларнинг меҳнати туфайли яратилган ялпи маҳсулотни баҳоланади. Меҳнат унумдорлигини ҳисоблаш учун пахта ва ғалла ялпи маҳсулотини мавжуд ходимлар сонига бўламиз. Меҳнат унумдорлиги бу ерда қиймат кўрсаткичи сифатида минг сўм ҳисобида ўлчанади.

12- жадвал

Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат унумдорлиги ўзгаришига таъсир этувчи омиллар

№	Кўрсаткичлар	ўлчов бирлиги	2012 й	2013 й	2014 й	2014 йилда 2012 йилга нисбатан %
1	Ялпи маҳсулот	м.с	253770	305526	379368,8	149,5
2	Ходимлар сони	Нафар	46	46	46	100,0
3	Меҳнат унумдорлиги	м.с	5516,7	6641,9	8247,1	149,5

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, пахта ва ғалланинг ялпи маҳсулоти миқдори 2012 йилдаги 253770 минг сўмдан 2014 йилда 379368,8

минг сўмгача ўзгарган ёки 149.5% га ошган. Хўжаликнинг ер майдони кенгайиши ҳисобига ҳодимлар сони ҳам шу таҳлил даврида 46 тадан ўзгармаган. Меҳнат унумдорлиги эса 2012 йилдаги 5516,7 минг сўмдан 2014 йилда 8247,1 минг сўмгача ўзгарган ёки 49,5% га ошган.

Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичларини у жойлашган Мархамат туманидаги жами 205 та фермер хўжаликларининг ўртача кўрсаткичлари билан таққослама таҳлил қилиш учун 11-жадвалдан фойдаланамиз.

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Мархамат туманидаги жами 205 та фермер хўжаликларида пахта етиштиришнинг иқтисодий самарадорлик ўртача кўрсаткичларига нисбатан юқори натижаларга эришилган. Жумладан 1 ц пахтани сотиш баҳоси туманнинг ўртача кўрсаткичига нисбатан ўзгармаган. Бунинг сабаби сифатида эса етиштирилган пахтанинг юқори 1- ва 2-навларганига сотилиши ҳисобланади. Асосий таққослама кўрсаткичлардан бўлган 1 центнер пахтанинг таннархи 1 гектар майдонда Ойдин йўл фермер хўжалигида 1,3% кўпроқ паст. Таққослаш мумкин бўлган яна бир кўрсаткичи 2014 йилда 1 гектар ҳисобига олинган ялпи маҳсулот Ойдин йўл фермер хўжалигида 1.1% га кўпроқ.

Жадвал маълумотларидан яна кўриниб турибдики, Ойдин йўл фермер хўжалигида рентабеллик даражаси бир туман кўрсаткичларига нисбатан анча кўпроқ. Иқтисодий самарадорликнинг якуний ва асосий кўрсаткичи бўлган рентабеллик даражаси эса Мархамат туманида ўртача 9.2% ни ташкил этган 2014 йилда Ойдин йўл фермер хўжалигида 19.5% ни ташкил этган. Демак Ойдин йўл фермер хўжалигида ишлаб чиқариш ҳаражатларига ва мос ҳолда таннархга нисбатан ялпи маҳсулотнинг юқори даражада ўсиши таъминланган. Шунинг ҳисобига ердан фойдаланишда иқтисодий самарадорликнинг асосий кўрсаткичи бўлган рентабеллик юқори даражада.

Илғор фермер хўжаликлардан бири бўлган бу хўжаликда ҳам пахта етиштиришнинг оптимал рентабеллик даражасига эришиш зарур.

13-жадвал

Ойдин йўл фермер хўжалигида пахта етиштириш учун меҳнат унумдорлигини Мархамат туманининг 2014 йилдаги ўртача кўрсаткичлари билан таққослама таҳлили

№	Кўрсаткичлар	ўлчов бирлиги	Мархамат туманидаги жами 205 та фермер хўжаликлари	Ойдин йўл фермер хўжалиги 2014й.	Туманга нисбатан %
1	Экин майдони	Га	5804	48	X
2	Хосилдорлик	ц/га	31,5	41,7	132,4
3	Ялпи хосил	Ц	182826	2001,6	1,1
4	Ишлаб чиқариш харажатлари	м.с	19844848,2	200210,04	X
	Шундан иш хаки	м.с	4394000	23654	X
5	Ходимлар сони	нафар	3500	36	X
6	1ц пахтани таннархи	Сўм	108545	100025	92,2
7	1ц пахтани сотиш бахоси	Сўм	118542	118542	100,0
8	Ялпи маҳсулот	м.с	21672559,7	237273,7	X
9	Фойда	м.с	1827711,5	37063,6	X
10	1 га хисобига: ялпи маҳсулот	м.с	21666755,7	237225,7	1,1
11	1 ходим хисобига ялпи маҳсулот	м.с	6192,2	6590,9	106,4
12	Рентабеллик	%	9,2	18,5	201,0

Фермер хўжалигидаги меҳнат унумдорлигини ошириш омилларини ўз ички мазмуни ва моҳиятига кўра, учта гуруҳга бўлиш мумкин: моддий-техника, ташкилий ва ижтимоий-иқтисодий. Меҳнат унумдорлигини оширишнинг моддий асоси фан, техника ва технологияни ривожлантириш,

уларнинг ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этишдир. Шунинг учун ҳам моддий-техника омиллари гуруҳини, одатда, етакчи ва қолган барча омилларни белгиловчи гуруҳ деб қаралади.

Меҳнат унумдорлигини оширишнинг моддий-техника омилларига фан-техника тараққиётини узлуксиз ривожлантириш асосида меҳнатнинг техника ва энергия билан таъминланишини ошириш киради. Қишлоқ хўжалигида пахта ва ғалла етиштириш учун чопиқ ва транспорт тракторлари, уларнинг культиватор, плуг, чизел, ўғит солгич ва ариқ қазигич каби агрегатларининг, суғориш учун сув насослари ва лоток-арикларнинг ҳамда буғдой ўриш учун комбайннинг мавжуд бўлиши талаб этилади. Ойдин йўл фермер хўжалигида ҳозиргача чопиқ трактори ва культиватор агрегати, прицеп мавжуд. Моддий-техника таъминлотини яхшилаш учун юқоридаги агрегатлар ва комбайнни лизинг асосида олишга эришиш керак. Ишлаб чиқаришни кимёлаштириш; бутунлай янги технологияларнинг яратилиши (улар ишлаб чиқариш интенсивлигини оширишни таъминлайди ва жонли меҳнат сарфини кескин қисқартиради); ишлаб чиқаришга материал сарфланишининг пасайиши ва моддий ресурсларнинг тежалиши ҳам меҳнат унумдорлигини оширишнинг моддий-техника омилларига киради. Моддий - техника омиллари таъсири натижасида меҳнат унумдорлиги ортади ва маҳсулотнинг сермеҳнатлик даражаси пасаяди.

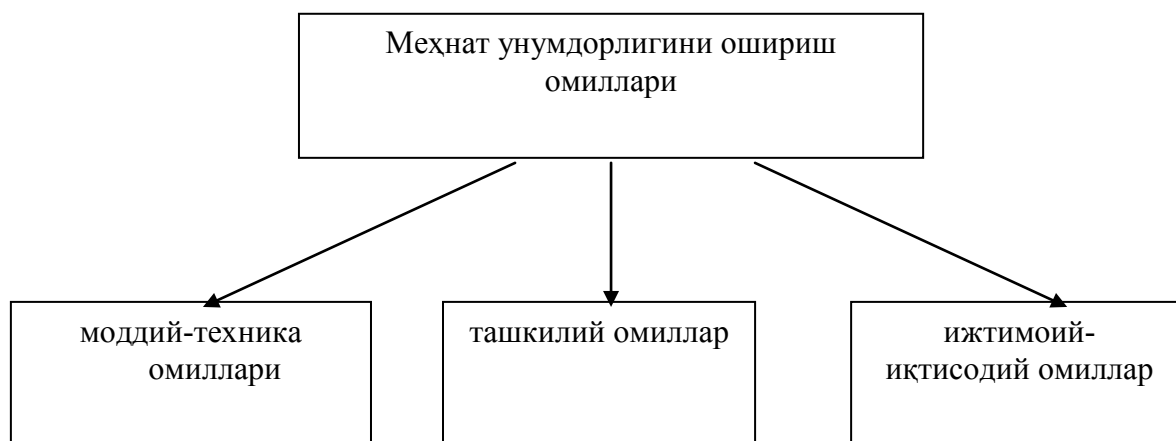
Меҳнат унумдорлигининг ўсишига доир ташкилий омилларига фермер хўжалиги даражасида ишлаб чиқаришни ташкил этиш киради. Хусусан, хўжаликларни экин тури бўйича ихтисослаштириш, транспорт хизматлари билан таъминлаш, хўжаликларнинг турли ресурслардан фойдаланиш учун кейинчалик кооперациялашуви; моддий-техника, энергия таъминоти, таъмирлаш хизмати кўрсатиш ва ҳоказолар катта аҳамиятга эгадир. Бундан ташқари бизнес-режаларни такомиллаштириш; ишлаб чиқаришни ташкилий-техник жиҳатдан тайёрлашни ташкил этиш; янги технологияларни ўз вақтида жорий қилиш; машиналар, механизмларни жорий ва капитал таъмирлашни

таъмин этиш, шунингдек, фермер хўжалигида моддий-техника таъминотини тўғри ташкил этиш.

Барча ташкилий омиллар бир-бири билан мустахкам боғланган бўлиб, ишлаб чиқариш, меҳнат ва бошқарувни ташкил этишнинг ягона тизимини ҳосил қилади. Улардан тўлиқ фойдаланмаслик, турли ташкилий камчиликларнинг мавжуд бўлиши асосан иш вақтидан фойдаланишда ўз таъсирини кўрсатади.

3-чизма

Фермер хўжалигидаги меҳнат унумдорлигини ошириш омиллари

Ташкилий омиллар тизимида Ойдин йўл фермер хўжалигида кадрлар таркибининг яхшиланиши - бошқарув ходимлари сонининг нисбий қисқариши ва ходимлари умумий сонида ишчилар салмоғининг ортиши муҳим ўрин тутаети. Шунинг учун бевосита фермер хўжалиги бошлиғининг ўзи ҳам пахта етиштириш агротехник тадбирларини бажаришда қатнашиши керак. Ходимлари умумий сонида ишчилар салмоғи қанчалик юқори бўлса, битта ходимга тўғри келадиган меҳнат унумдорлиги ҳам шунчалик юқори бўлати.

Ижтимоий-иқтисодий омилларнинг меҳнат фаолиятининг ҳаракатлантирувчи кучи - муайян натижани қўлга киритишга бўлган қизиқишдир. У ўз навбатида ишлаб чиқариш иштирокчилари бўлган инсонларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш имконини

беради. Бундан ташқари, ишлаб чиқариш қатнашчилари муайян меҳнат фаолияти натижасини қўлга киритишга интилиши билан бир қаторда етарли даражадаги меҳнат қобилиятига, ишбилармонлик ва шижоаткорлик каби зарур шахсий сифатларга эга бўлишлари, шунингдек, тадбиркор бўлишлари лозим.

Меҳнат унумдорлигига таъсир кўрсатувчи энг муҳим ижтимоий-иқтисодий омилларга қуйидагилар киради:

- меҳнат натижаларидан моддий ва маънавий манфаатдорлик;
- ходимларнинг малака даражаси, уларнинг касбий тайёргарлиги сифати
- меҳнатга муносабат ва меҳнат интизоми даражаси;
- меҳнат жамоалари ўз-ўзини бошқаришининг ривожланиши.

Меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг омилларидан бири тупроқ унумдорлигини оширишдир. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида иқтисодий унумдорлигини ошириш мақсадида ерларнинг мелиоратив ҳолатини тубдан яхшилашни таъминловчи тадбирларни комплекс амалга оширишни ривожлантириш жуда муҳим муаммо ҳисобланади. Бу муаммони ечишда давлат бош ижрочи бўлиши лозим. Агарда бу муҳим тадбир фермер хўжаликларига тўлиқ юкланса, бажарилмаслиги муқаррар. Чунки уларнинг техник, иқтисодий қуввати етмайди. Давлатнинг эса техник, иқтисодий имконияти улкан. Хўжаликлар ерларининг мелиоратив ҳолатини яхшилашда ирригация ва мелиорация давлат ҳиссадорлик ташкилотлари хизмат қилиб, улардан ўз ҳақларини олишни таъминлайдиган иқтисодий муносабатларни йўлга қўйиш лозим.

Меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини юксалтириш учун Ойдин йўл фермер хўжалигининг моддий техника таъминотини яхшилаш, махсус маълумотли ходимларнинг салмоғини ошириш, ердан самарали фойдаланиш, минерал ўғитлардан илмий асосланган тартибда фойдаланиш каби бир қатор имкониятларни ишга солиш зарур.

Ер ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини юксалтириш учун ер-сув муносабатларини такомиллаштириш, яъни либераллаштириш масалаларини ҳал этишни тезлаштириш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун ер ва сувнинг баҳоларини ва улардан фойдалаганлик учун тўланадиган ҳақларни, солиқлар миқдорини реал аниқлаш лозим. Бунда бозор иқтисодиёти қонунлари талабларига асосланиш, шунингдек, ер ва сув ресурсларининг чекланганлиги, такрор ишлаб чиқарилмаслиги, ҳолати, сифати, истеъмолчиларга узоқ-яқинлиги, ишлаб чиқариш воситалари ҳамда инфратузилмалар билан таъминланганлиги, олинаётган маҳсулот, фойда суммаси каби кўрсаткичларни ҳам эътиборга олиш зарур.

Мархамат туманидаги меҳнат унумдорлигининг ўсишига доир ташкилий омилларига фермер хўжалиги даражасида ишлаб чиқаришни ташкил этиш киради. Хусусан, хўжаликларни экин тури бўйича ихтисослаштириш, транспорт хизматлари билан таъминлаш, хўжаликларнинг турли ресурслардан фермер хўжалигида ердан фойдаланишда ишлаб чиқариш ҳаражатлари асосан меъёр даражасида сарфланган бўлиб, унинг таркиби ва салмоғини ўзгартириш илмий асосланган агротехниканинг бузилишига ва ҳосилдорлик ҳамда ялпи ҳосил кўрсаткичларининг ёмонлашиб, пасайишига олиб келади. Бундан келиб чиқадики, меҳнат унумдорлигини ошириш учун ички имкониятларни ишга солиш талаб этилади.

Аввало хўжалик жойлашган ҳудуддаги тупроқ бонитет балига мос ҳолдаги пахта ва буғдой ҳосилдорлиги даражасига эришиш керак. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришдаги механизациялашган ишлар учун сарфланаётган ҳаражатларни қисқартириш учун лизинг асосида ҳайдов трактори қўшимча агрегатларни олиш керак.

Хўжалик ҳодимларининг манфаатдорлигини ошириш натижасида ҳам кўпроқ эътибор сабабли ялпи ҳосил ва ўз навбатида ялпи маҳсулот миқдори анча ортади. Бунинг учун олинган буғдой ҳосилидан иш ҳақи сифатида янада кўпроқ миқдорда тарқатилиши керак. Меҳнат унумдорлигининг

ўсишига доир ташкилий омилларига фермер хўжалиги даражасида ишлаб чиқаришни ташкил этиш киради. Хусусан, хўжаликларни экин тури бўйича ихтисослаштириш, транспорт хизматлари билан таъминлаш, хўжаликларнинг турли ресурслардан фермер хўжалиги истиқболда ривожланишни мақсад қилган ҳолда, унинг ер майдонларини кенгайтириб, камида 100 гектарга етказиш зарур.

Пахта ва буғдой етиштиришнинг агротехник талабларига амал қилган ҳолда ишлаб чиқаришни ташкил этиш зарурияти объектив қонуният асосида ўсиб борадиган ишлаб чиқариш харажатларини сарфлашни тақозо этади. Шундай экан, ишлаб чиқариладиган ялпи маҳсулот миқдорини харажатлардан юқорироқ даражада ўсиб боришига эришиш фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини ошириб боришнинг асосий омилidir.

Маҳсулотлар етиштириш самарадорлигини юксалтириш учун ишлаб чиқариш ва бошқариш харажатлари тежалишини таъминлайдиган ишларни, тадбирларни самарали амалга ошириш зарур. Бунинг учун меҳнатни самарали ташкил этиш, ишлаб чиқариш, ҳосилни йиғиштириб олиш, сақлаш ва ташиш жараёнларини механизациялаштириш, ишлаб чиқариш воситаларидан тўлиқ ва самарали фойдаланиш, янги техника, илғор технологияларни жорий этиш, ишчи-хизматчилар моддий ва маънавий рағбатлантирилишини изчиллик билан амалга ошириш керак.

Пахта ва ғалла маҳсулотлари етиштиришни ривожлантириш, унинг самарадорлигини юксалтириш мақсадида хўжаликларда фаолият кўрсатаётган барча аъзоларнинг ишлаб чиқаришга бўлган муносабатларини бозор талаблари асосида тубдан ўзгартириш лозим. Яъни, улар маҳсулот етиштириш, йиғиштириб олиш, сақлаш, ташиш ва сотиш билан боғлиқ бўлган муносабатларни вақтида, самарали амалга оширишга алоҳида эътибор беришлари керак.

Юқорида таъкидланган барча тадбирлар вақтида, сифатли амалга оширилиши натижасида пахта ва ғалла маҳсулотлари миқдори кўпайиб, меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлиги юксалиши таъминланади.

Меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишнинг омилларидан бири хўжаликда минерал ва органик ўғитлардан илмий асосланган тавсияларга асосан фойдаланишга амал қилишдир. Ушбу тавсияларга риоя қилинганда ердан фойдаланиш самарадорлиги 20-22 фоизгача ортиши мумкин. Бундан ташқари хўжалик аъзоларининг ва маҳалла фуқароларининг уйларида органик ўғитларни чиқариб, хўжалик экин майдонларига солиш керак.

Ҳосилнинг турли касаллик ва зараркунандалар томонидан nobуд бўлишига йўл қўймаслик зарур. Шунинг учун ўсимликларни химоя қилиш хизматида унумли фойдаланиш зарур.

Юқоридаги барча чора-тадбирларни ўзида жамлаган ҳолда меҳнат унумдорлигининг ўсишига доир ташкилий омилларига фермер хўжалиги даражасида ишлаб чиқаришни ташкил этиш киради. Хусусан, хўжаликларни экин тури бўйича ихтисослаштириш, транспорт хизматлари билан таъминлаш, хўжаликларнинг турли ресурслардан фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини 30-35% гача ошириш мумкин. Бунинг учун юқорида тавсия қилинган тадбирларни ўзида жамлаган меҳнат унумдорлигини ошириш дастури тузиш тавсия этилади.

3.2 Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланишни такомиллаштириш йўллари

Бозор иқтисодиёти шароитида фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш самарадорлигини, тайёрланган маҳсулотнинг сифатини ошириш кўп ҳолларда ижрочиларнинг меҳнат натижаларига боғлиқ. Шунинг учун хўжаликларда ходимларнинг меҳнат фаолиятини энг самарадор қилишни таъминловчи, ходимларнинг ҳар томонлама ривожланишига ёрдам берувчи ташкилий – техникавий шароит яратиш мақсадида меҳнатни ўрганиш,

такомиллаштириш ва ҳар томонлама асослашган меҳнат нормаларини белгилашнинг назарияси ва амалиётини ишлаб чиқиш ҳамда иш вақтидан самарали фойдаланиши асосида меҳнат унумдорлигини ўстириш имкониятларини қидириб топиш, яъни меҳнатни асосланган тарзда ташкил этиш ва уни таҳлил этиш ҳозирги куннинг муҳим вазифаси ҳисобланади (Г.Давлатова. Меҳнатни илмий асосда ташкил қилиш ва меъёрлаштириш. - Фарғона, 2006).

Бозор иқтисодиётига ўтиш инсоннинг ташаббускор ва фаол бўлишини назарда тутди. Унинг қандай яшаши ўзининг янги иқтисодий тизимга сингиб у билан ҳамохонг бўлиб кетиш маҳоратига боғлиқ. Инсоннинг жисмоний имкониятлари ва маълумотлилик даражаси, маънавияти қанчалик юқори бўлса, бу нарса шунчалик муваффақиятлироқ кечади.

Меҳнат унумдорлиги - ходимлар меҳнат фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичидир. У ишлаб чиқарилган маҳсулот ёки кўрсатилган хизматлар миқдорининг меҳнат харажатларига нисбатан, яъни меҳнат харажатлари бирлиги ҳисобига ишлаб чиқарилган маҳсулот билан белгиланади. Жамиятнинг ривожланиши ва унинг барча аъзолари фаровонлиги даражаси меҳнат унумдорлиги даражаси ва унинг ўсишига боғлиқдир. Бундан ташқари, меҳнат унумдорлиги даражаси ишлаб чиқариш усулини ҳам, ҳатто ижтимоий - сиёсий тузумнинг ўзини ҳам белгилаб беради (Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. -Т.: ТДИУ, 2012)

Меҳнат унумдорлиги кўрсаткичи меҳнат самарадорлиги ва натижадорлигининг барча жиҳатларини акс эттирмайди, масалан, у меҳнат сифатини ҳисобга олмайди, бундан ташқари, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш зарурлигини ифодаламайди. «Меҳнат унумдорлиги» тушунчасига ўз аҳамияти жиҳатидан яқин, лекин мазмунан янада кенгрок бўлган тушунча «меҳнат самарадорлиги» тушунчасидир. Меҳнат самарадорлиги энг кам меҳнат харажатлари билан юқори меҳнат натижадорлигига эришиш даражасини ифодалайди. Меҳнат самарадорлиги меҳнат унумдорлигидан фарқли ўлароқ фақат меҳнатнинг миқдор

кўрсаткичларини эмас, шу билан бирга сифат натижаларини ҳам ифодалайди. Меҳнат самарадорлиги кўрсаткичининг яна бир муҳим устунлиги унда меҳнат ресурсларини тежашнинг акс этишидир (Қ.Х.Абдурахмонов . Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси. –Тошкент , 2012).

Меҳнат унумдорлиги канчалик юқори бўлса, иш сифати зарур даражада бўлгани ҳолда меҳнат харажатлари канчалик кам бўлса, меҳнат самарадорлиги шунчалик юқори бўлади. Фермер учун вақт бирлиги ичида қандай ишлаб чиқариш даражасига эришилгани эмас, шу билан бирга у қандай меҳнат харажатлари билан таъмин этилгани ҳам муҳимдир. Меҳнат харажатлари ходимлар сони ва меҳнатга тўланган ҳақ харажатлари билан ўлчанади. Униси ҳам, буниси ҳам иш вақти билан ўлчаниши мумкин. Шунинг учун ҳам меҳнат самарадорлигини таҳлил қилганда вақт бирлиги ичида сарфланган меҳнат харажатлари ҳам, шу билан бирга унинг тузилиши ҳисобга олинган ҳолда ҳам қараб чиқилади.

Меҳнат унумдорлиги меҳнат салоҳияти самарадорлигини ифодаловчи муҳим кўрсаткичлардан бири. Чунки бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир хўжалик юритувчи субъектнинг молиявий фаолияти айнан шу кўрсаткич миқдорига боғлиқ. Меҳнат унумдорлиги бир вақт бирлигида (кун, ой, чорак, йил) бир ходим томонидан яратилган маҳсулот (иш, хизмат) ҳажми билан ўлчанади. Бу кўрсаткич натижани ходимларни ўртача сонига (вақт бирлигига) бўлиш йўли билан аниқланади:

$$\text{Меҳнат унумдорлиги} = \frac{\text{ялпи маҳсулот}}{\text{ходимлар сони}}$$

Ушбу формуладан кўриниб турибдики меҳнат унумдорлигига иккита омил таъсир қилади. Уларнинг натижа ўзгаришига таъсирини аниқлаш учун бир қанча усуллардан фойдаланиш мумкин. Бу ерда қайта ҳисоблаш усулини қўллаган ҳолда аниқлаш йўллари кўрсатилган.

Бундан ташқари меҳнат ресурсларидан фойдаланишни янада ривожлантириш мақсадида уни нормалаш ва меҳнатни илмий ташкил этиш

катта роль ўйнайди. Меҳнатни нормаларсиз, яъни (миқдори ва сифатини) бирор ҳажмдаги иш ёки операцияларни бажариш учун зарур бўлган меҳнатни белгиламай туриб, уни ташкил этиб бўлмайди.

Меҳнатни нормалаш энг самарали меҳнат усули ва методларини танлашда, меҳнат тақсимооти ва кооперациясининг энг яхши шакллари иш жойларини ташкил этиш ва уларга хизмат кўрсатишнинг рационал тизимини белгилашда қўлланилади. Меҳнатни нормалаш — бу ишлаб чиқаришни бошқариш соҳасидаги иқтисодий фаолиятнинг муҳим тури бўлиб, унинг ёрдамида зарур меҳнат харажатлари белгиланади, унинг натижалари аниқланади, турли тоифадаги меҳнат ресурслари ва ходимлар меҳнатининг кооперацияси амалга ошириши, улар иш ўринларига қўйилади. Ишлаб чиқариш ва меҳнатни ташкил этиш эҳтиёжларидан келиб чиқиб, меҳнат нормалари турли кўринишларда намоён бўлади.

Меҳнат нормаларининг барча турлари ичида асосийси — вақт нормаси бўлиб, у бир бирлик маҳсулот, операцияни бажаришга сарфланган бир ишчи ёки ишчиларнинг сарфлаган вақти билан ўлчанади. Вақт нормаси (t_n) киши-соат, ёки киши-минутда ўрнатилади. Унинг таркибига вақт харажатларининг асосий вақт (t_{ac}), ёрдамчи вақт (t_{ep}), иш жойига хизмат кўрсатиш вақти ($t_{x.k.}$), тайёрлов ва якунлов вақти ($t_{t.y.}$), дам олиш ва шахсий эҳтиёжлар вақти ($t_{до.э.}$) ҳамда ишлаб чиқаришда тўғрилаб бўлмайдиган танафус вақтлари ($t_{и/ч.т.}$)ни ўз ичига олади.

$$t_n = t_{ac} + t_{ep} + t_{x.k.} + t_{t.y.} + t_{до.э.} + t_{и/ч.т.}$$

Маҳсулот ишлаб чиқариш нормаси T_n (иш даври давомийлигини вақт нормасига бўлиш билан аниқланади);

$$T_n = \Phi_c + \chi_{рб} / t_n ;$$

Бу ерда: Φ_c - (соат, смена, декада, ой) ишлаб чиқариш нормасини қўллашни кўзда тутган иш вақтининг давомийлиги;

$\chi_{рб}$ — бир бирлик маҳсулотни ишлаб чиқаришда банд бўлган ишчилар сони.

t_n — бир бирлик маҳсулотга сарфланадиган вақт нормаси (киши-соат, киши-минут).

Умуман хулоса қилганда фермер хўжалигидаги меҳнат ресурсларининг фаолиятини таъсири, меҳнат унумдорлигини ўсиши, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, яъни пахта ва ғалла етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигига бориб тақалади.

Бозор муносабатлари талабларидан келиб чиқиб фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлигини кўрсаткичлар тизими орқали баҳолаш мақсадга мувофиқдир. Чунки, бунда ҳар бир кўрсаткич ўзига ҳос бўлган хусусиятларидан келиб чиқиб аниқроқ бўлган хулосаларга келиш имкониятини беради. Ғаллачилик иқтисодий самарадорлиги натурал, қиймат ва тулдирувчи (нисбий) характердаги кўрсаткичлар тизими орқали аниқланиши тўғрироқдир

Рентабеллик фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлик даражасини кўрсатувчи асосий кўрсаткичларидан ҳисобланиб, ўзида сарфланган бир сўмлик ҳаражат ҳисобига олинган фойдани ифодалайди. Рентабеллик ўз хусусиятига кўра тармоқнинг иқтисодий самарадорлиги тўғрисида якуний, умумий хулоса чиқариш асосида тармоқ салоҳиятини баҳолаш имконини беради. Бу эса рентабеллик даражасини фойда билан бир қаторда маҳсулот таннархига ҳам боғлиқ эканлигини асослайди. Маҳсулот таннархи эса уни ишлаб чиқариш учун кетган пул материал ҳаражатлари ва иш ҳақидан иборатдир. Ҳаражатни камайтириш ҳисобига рентабелликни кўтариш мақсадида таннарх таркибидаги иш ҳақини камайтириш ҳоллари бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида моддий манфаатдорлик тизимини бузилишига олиб келади. Шу жиҳатдан таннарх таркибидаги бу икки нисбат оптималлигини таъминлаш бозор иқтисодиётининг асосий талабидир.

Юқорида кўриб ўтилган кўрсаткичларга моддий манфаатдорлик нуқтаи назаридан баҳо берсак, уларнинг ҳар бири ўзида иқтисодий самарадорликни баъзи бир жиҳатларини акс эттириши билан бир қаторда мавсум якунидаги моддий манфаатдорликни назарда тутаяди. Аммо, ғалла етиштирувчиларни мавсум давомидаги эҳтиёжларини қондириш ҳам муҳим зарурият ҳисобланади. Бу заруриятни эса натурал ва қиймат кўринишидаги

даромадлар ҳал этади. Ғаллачиликда ғалла етиштирувчиларни иш ҳақи билан таъминлаш даражасини ўзида тўлароқ акс эттирувчи кўрсаткич бу бир ишловчи ҳисобига пул даромадларининг миқдори ҳисобланади. Бу кўрсаткич олинган соф фойдани ҳодимлар сонига нисбатини мавсум ойлари бўйича қайта ҳисоби билан асосланади. Бу кўрсаткични ҳисобга олиш биринчидан, меҳнат ресурсларининг кундалик эҳтиёжларини қондириш ҳолатини аниқлаш ва шу асосда уни яхшилаш чора тадбирларини белгилаш имконини берса, иккинчидан, ишчиларни мулкка ва меҳнатга бўлган муносабатининг яхшиланишига, учинчидан эса ғалла етиштирувчиларни ижтимоий аҳволи ва турмуш даражасини яхшилаш учун замин яратилади.

Ҳар бир фермер хўжалиги раҳбари энг аввало ҳар бир ҳаражат турининг ҳосилдорликка қай даражада таъсир этишини яхши англаши ва шунга мувофиқ ҳаражатлар сарфини амалга ошириб бориши лозим. Фермер хўжаликларида пахта ва буғдой етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш учун бир қатор кўрсаткичлардан фойдаланилади.

Ялпи маҳсулот етиштирилган ялпи ҳосилни 1 ц буғдойнинг ҳарид баҳосига кўпайтириш орқали аниқланади. Буғдой ҳарид баҳоси, топшириладиган доннинг синфига ва навига боғлиқ ҳолда табақалашган бўлади. Доннинг ҳарид баҳоси турли йиллардаги жаҳон бозоридаги нархи, инфляция даражаси, жорий йилдаги табиий-иқлим шароитига мос ҳолда сарфланган ўртача ҳаражатларни ҳисобга олган ҳолда давлат тайёрлов ташкилотлари томонидан шакллантирилади. Фермер хўжалигининг ялпи маҳсулоти минг сўм ҳисобида ифодаланади.

Ишлаб чиқариш ҳаражатлари аввало асосий ва устама ҳаражатларга, маҳсулот таннархига киритилишига қараб тўғри ва эгри ҳаражатларга, ҳаражатлар таркибига қараб оддий ва комплекс ҳаражатларга, ишлаб чиқариш ҳажмига қараб доимий ва шартли ўзгарувчи ҳаражатларга бўлиш мумкин. Ушбу барча ҳаражатларни жамлаган ҳолда қиймат кўринишида ҳисобга олиниб, минг сўм ўлчов бирлигида ифодаланади (Б.Салимов. Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти, Т.:2004).

Қишлоқ хўжалигида маҳсулот етиштириш, иш ва хизматларни бажариш учун қилинаётган барча харажатлар иқтисодий мазмунга, мақсадга, ҳисобот объектига ҳамда шаклланиш манбаларига кўра таснифи Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли «Маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом» да кўрсатилган. Унга кўра ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби қуйидагича туркумланади:

1. Маҳсулот ишлаб чиқариш таннархини ҳосил қилувчи харажатларнинг элементлари:

а) ишлаб чиқаришнинг моддий харажатлари, яъни уруғлик ва кўчат харажатлари, минерал ўғитлар учун харажатлар, ёқилғи-мойлаш материаллари, иш ва техник сервис хизматлари учун харажатлар, ўз техникаларини таъмирлаш учун сарфланган ресурслар учун харажатлар ва бошқа моддий харажатларни ўз ичига олади.

б) меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари

в) ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий суғуртага ажратмалар,

г) асосий фондлар амортизациясига ўтказма

д) ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган бошқа моддий харажатлар

2. Таннархга киритилмайдиган, бироқ фойдани аниқлашда ҳисобга олинадиган давр харажатлари, яъни бошқарув харажатлари, маҳсулотни сотиш харажатлари, бошқа операцион харажатлар.

3. Молиявий фаолият бўйича харажатлар. Бунга фоизлар бўйича тўловлар, мол-мулкни узоқ муддатли лизингга олиш тўловлари, қимматли қоғозлар чиқариш билан боғлиқ харажатлар киради.

4. Фавқулодда зарарлар – сув тошқини, ёнғин, дўл жала каби табиий офатлар ва мамлакат қонунчилиги ўзгариши натижасида кўрилган зарарлар

Фермер хўжалигида ғалла етиштиришнинг иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи якуний кўрсаткич рентабеллик бўлиб, фермер хўжалигининг ғаллачиликдаги фойдасини жами ишлаб чиқариш

ҳаражатларига нисбатини фоиз ҳисобида олинганидир. Рентабеллик даражаси бир бирлик ишлаб чиқариш ҳаражатлари эвазига қанча фойда олинганини билдиради. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг ҳозирги босқичида такрор ишлаб чиқаришни таъминлай оладиган оптимал рентабеллик даражаси 45-50%ни ташкил этиши мақсадга мувофиқдир.

Бундан ташқари, фермер хўжалигининг ўртача 1 гектар экин майдонида тўғри келувчи ишлаб чиқариш ҳаражатлари, ялпи маҳсулот ва даромад ҳам самарадорликни аниқлашга асос бўлиши мумкин.

Хулоса қилиб айтилганда, фермер хўжалигидаги ўртача 1 ҳодим ҳисобига тўғри келган ялпи маҳсулот ва иш ҳақи хўжаликни меҳнат унумдорлиги кўрсаткичларини таҳлил қилишда асос бўиб ҳисобланади. Бундан ташқари, меҳнат ҳаражатлари эвазига яратилган ялпи маҳсулот меҳнат унумдорлиги ва меҳнат самарадорлиги кўрсаткичларини янада яққол намоён этади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Битирув Малакавий ишини тайёрлашда Мархамат туманида фаолият кўрсатаётган Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш омиллари масалаларини атрофлича ўрганиш ва таҳлил этиш асосида қуйидаги фикр ва мулоҳазаларга келдик:

Андижон туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигини ташкилий-иқтисодий маълумотлари билан танишилиб уларни таҳлил қилиш билан бир қаторда ҳозирги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар жараёнида фермер хўжаликлари фаолиятидаги таркибий ўзгаришлар ҳамда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши иқтисодий самардорлигини ошириш юзасидан қабул қилинган ҳуқуқий меъёрий ҳужатлар талабларини бажарилиши нуқтаи назардан фермер хўжалиги раҳбар ва мутахассисларини алоҳида фикр ва мулоҳазаларини ўрганган ҳолда истиқболда Ойдин йўл фермер хўжалигини барқарор ривожланишини таъминлаш имконини яратади.

Меҳнат ресурслари - бу ўзининг ақлий ва жисмоний меҳнати билан ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этадиган меҳнатга қобилиятли кишилардир.

Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар ҳодимлар сони ва улар орасидаги махсус маълумотлилар салмоғи, Ҳодимларнинг асосий ва айланма фондлар билан қуролланганлиги, 1 ҳодим ҳисобига яратилган ялпи маҳсулот, 1 бирлик меҳнат ҳаражатлари эвазига яратилган ялпи маҳсулот кабилар ҳисобланади. Фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини ифодаловчи якуний кўрсаткич рентабеллик бўлиб, фермер хўжалигининг олган фойдасини жами ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбатини фоиз ҳисобида олинганидир.

Мархамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалиги асосон пахта ва дон етиштиришга ихтисослашганлиги туфайли маҳаллий аҳолини

бу турдаги экинлардан юқори ҳосил олиш бўйича кўникмалари етарли.

- фермер хўжалиги пахтачилигида пахтачиликни модернизация қилиш ва янги, самарали техникаларни, илгор технологияларни ишлаб чиқаришга жорий этиш;

- ўтган давр мобайнида фермер хўжаликларида давлат буюртмаларини ўрнатилиши ва фермер хўжаликлари томонидан давлат буюртмаларини бажариш учун қилинган ҳаракатлар оқибатида ерни унумдорлигини оширишда асосий омиллардан ҳисобланган алмашлаб экиш масалаларига эътибор сусайганлигини ҳисобга олиб фермер хўжалиги ҳудудида илмий ва амалий жиҳатдан асосланган алмашлаб экишни тиклаш асосида пахтачилик самарадорлигини ошириш;

- Фермер хўжаликларида иқтисодий самарадорликни янада ошириш мақсадида энг аввалло етиштирилаётган маҳсулот таннархини арзонлаштириш ва етиштирилаётган маҳсулот рақобатбардошлигини ошириш чора тадбирларини ишлаб чиқиш лозим. амалга ошириш учун қушилган муносиб ҳисса бўлади деб ҳисоблаймиз.

Рентабеллик даражаси бир бирлик ишлаб чиқариш ҳаражатлари эвазига қанча фойда олинганини билдиради. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг ҳозирги босқичида такрор ишлаб чиқаришни таъминлай оладиган оптимал рентабеллик даражаси 45-50%ни ташкил этиши мақсадга мувофиқдир.

Марҳамат туманидаги меҳнат унумдорлигининг ўсишига доир ташкилий омилларига фермер хўжалиги даражасида ишлаб чиқаришни ташкил этиш киради. Хусусан, хўжаликларни экин тури бўйича ихтисослаштириш, транспорт хизматлари билан таъминлаш, хўжаликларнинг турли ресурслардан фермер хўжалигида иш юритишнинг ташкилий-иқтисодий асосларини яхши ўзлаштирилганлиги, қишлоқ хўжалиги техникасидан унумли фойдаланиши, охириги йилларда контракция шартномаларини тўлиқ бажараётганлиги, хўжаликда суғорма сувларидан самарали

фойдаланиш, тупрок унумдорлигини ошириш бўйича амалга оширилаётган ишлар, хўжаликни дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг меъёрдан ошмаганлиги ва буларнинг натижасида 22,5% лик рентабелликка эришаётганлиги ижобий натижаларни таъминламоқда.

Жумладан, Ойдин йўл фермер хўжалигида пахта етиштиришда 2012-2014 йилларда иқтисодий самарадорлик бир оз яхшиланган. Рентабеллик ошишининг омили – бу ялпи маҳсулотнинг ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбатан устун даражада ўсганлигидир. Рентабеллик даражаси таҳлил этилаётган даврда 9,3% дан 19,5%гача ортган. Аммо бу кўрсаткич ҳозирги бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш жараёнини таъминлай оладиган 30-35%лик даражадан анча пастдир.

Фермер хўжалигининг ғаллачиликдан олган фойдасини жами ишлаб чиқариш ҳаражатларига нисбатини фоиз ҳисобида олиш натижасида рентабеллик даражаси 2014 йилда 37,5% га етган. Ойдин йўл фермер хўжалигида буғдой ишлаб чиқаришда барча ишлаб чиқариш ҳаражатларини режалаштирилган ҳолда сарфланган. Аммо рентабеллик кўрсаткичи такрор ишлаб чиқариш жараёнини таъминлаш учун етарли бўлмай, уни 50-55%ли даражага кўтариш керак.

Ойдин йўл фермер хўжалигида қишлоқ хўжалиги бўйича олий ёки ўрта-махсус маълумотли мутахассислар салмоғини оширишга ҳаракат қилиш керак. Хўжаликка махсус маълумотли кадрларни ҳам ишга жалб қилиш лозим.

Ишчи ва хизматчиларни моддий ва маънавий рағбатлантириш билан боғлиқ бўлган масаларни ҳал этиш уларнинг моддий манфаатдорлик сабабли ерга ўзгача меҳр билан ишлов беришга, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш даражасини оширишга олиб келади.

Хўжаликда ишчи ва хизматчи бўлган меҳнат ресурсларини доимий равишда меҳнат жараёнида янгиликлар техника ва технологияларни

таъминлаш ва уларни ўзлаштириш даражасини яхшилаш лозим. Хўжаликка махсус маълумотли кадрларни ҳам ишга жалб қилиш лозим.

Кадрларни қискартириш ва фойда бермайдиган кадрларни тугатиш.

Хўжалик бошлиғи фермер хўжалигини ташкилий-иқтисодий асосларидан хабардор бўлган ҳолда ҳаражатларни самарали тақсимлаш керак.

Ҳаражатлар таркибида ўз техникалари билан бажариладиган механизациялашган ишлар салмоғини ошириш керак.

Юқоридаги барча чора-тадбирларни ўзида жамлаган ҳолда Ойдин йўл фермер хўжалигида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини 20-25% гача ошириш мумкин. Бунинг учун юқорида тавсия қилинган тадбирларни ўзида жамлаган меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш дастури тузиш тавсия этилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т. Ўзбекистон 2003 йил.
2. Ўзбекистон Республикасининг Ер Кодекси. Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари. 1-китоб. – Т.: 1999.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни. «Халқ сўзи». 2004 йил 27 август.
4. Ўзбекистон Республикасининг Давлат ер кадастри тўғрисидаги қонуни Ўзбекистон Республикасида тадбиркорлик тўғрисидаги қонун ҳужжатлари. 3-китоб. – Т.: 1999
5. Ўзбекистон Республикасининг «Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг шартномавий ҳуқуқий базаси тўғрисида»ги Қонуни. 1998 йил 29 август.
6. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси. Т.: 1996.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 24 мартдаги ПФ-3226 сонли фармони «Қишлоқда ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида». Халқ сўзи. 2003 йил 25 март
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 октябрдаги «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги фармони. Халқ сўзи. 2003 йил 28 октябр.
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 30 октябрдаги 476-сонли «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори. Халқ сўзи. 2003 йил 31 октябр.
10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 24 декабрдаги 607-сонли «2005-2007 йилларда фермер хўжаликларини жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори. Халқ сўзи. 2004 йил 24 декабр.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 21 октябрдаги ПФ-4041 сонли «Озиқ-овқат экинлари экиладиган майдонларни оптималлаштириш ва

уларни етиштиришни кўпайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони. Халқ сўзи, 22.10.2008

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 19 мартдаги ПҚ-817-сон «2008-2012 йилларда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш давлат дастури тўғрисида»ги қарори.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 6 октябрдаги ПФ-3077-сон «Фермер хўжаликлари фаолиятини юритишда ер участкалари миқдорини мақбуллаштириш чораларини кўриш юзасидан тақлифлар ишлаб чиқиш бўйича махсус комиссия ташкил этиш тўғрисида»ги Фармойиши.
14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 22 октябрдаги "Фермер хўжаликлари тасарруфидаги ер участкалари майдонларини янада мақбуллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-3287 сонли Фармойиши.
15. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг 2011 йилнинг асосий якунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий – иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг йиғилишидаги маърузаси. 19.01.2012й.
16. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси 18.01.2014 00:28
17. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2015-йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир маърузаси

**18.Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси
Қабул Қилинганининг 22-Йиллигига Бағишланган Тантанали
Маросимдаги Маърузаси 05.12.2014**

19.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарорида тасдиқланган «Маҳсулотлар (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш ҳаражатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом».

20.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида шартномавий муносабатларни такомиллаштириш ва мажбуриятларнинг бажарилиши учун томонларнинг жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» қарори (2003 йил 4 сентябр 383-сон).

21.И.А.Каримов «Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли». Т.: Ўзбекистон 1993 й.

22.И.А.Каримов «Ўзбекистоннинг сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари Т., Ўзбекистон. 1995 йил

23.И.А.Каримов «Ўзбекистон буюк келажак сари» Т., Ўзбекистон, 1998.

24.И.А.Каримов. Барқарор тараққиётга эриш устивор вазифа. Т Ўзбекистон 1998.

25.И.А.Каримов «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида» Т.: Ўзбекистон. 1995 йил

26.И.А.Каримов «Деҳқончилик тараққиёти – тўкин ҳаёт манбаи» Т.: Ўзбекистон. 1998 йил

27.И.А.Каримов «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартарф этишнинг йўллари ва чоралари». Т.: Ўзбекистон. 2009 йил

28.Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2008 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устивор

- йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби» Халқ сўзи 14.02.2009 йил.
- 29.Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2009 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2010 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устивор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси «Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир» Халқ сўзи 29.01.2010.
- 30.Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришга доир қонун ва меъёрий ҳужжатлар тўплами. (1-2 қисм). Тошкент 1998 йил.
- 31.О.Зокиров, А.Пардаев. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти (дарслик). Т.: 2005
- 32.О.Зокиров, А.Абдуллаев, Ш.Зокиров. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. (ўқув қўлланма). Андижон, 2002.
- 33.Ш.Зиёвутдинов. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. (ўқув қўлланма). Тошкент, 2004.
- 34.А.Абдуғаниев. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. (дарслик). Тошкент, 2004.
- 35.Абдурахмонов Қ.Х., Мамарасулов Ф.У. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси. -Т.: ТДИУ, 2002. - 230 б.
- 36.Абдурахмонов Қ.Х., Муртазаев Б.Ч. Меҳнат бозори. (Ўқув қўлланма.) - Тошкент, ТДИУ. 1999. - 100 б.
- 37.Абдурахмонов Қ.Х., ва бошқалар Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси. Тошкент, «Ўқитувчи», 2001 й.
- 38.Г.Давлатова. Меҳнатни илмий асосда ташкил қилиш ва меъёрлаштириш. - Фарғона, 2006
- 39.Р.Исмамов. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси. –Наманган, 2005
- 40.Пардаев М.Қ., Абдукаримов Б.А. Меҳнат иқтисоди ва социо-логияси. Самарқанд, 2002.
- 41.Жўраев Ф. Қишлоқ хўжалиги корхоналарида ишлаб чиқаришни ташкил этиш. (дарслик) . Т.: 2004.

- 42.Н.Ўронов. Қишлоқ хўжалиги инфратузилмаси (ўқув қўлланма) Тошкент 2004 йил.
- 43.Б.Салимов, К.Ҳамдамов. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти (ўқув қўлланма) Тошкент 2004 йил. й.
- 44.Бакетт.М. Фермер хўжалигини ташкил этиш ва бошқариш (дарслик) Тошкент «Мехнат» 1998 йил.
- 45.О.Олимжонов ва б. Фермерлик фаолиятининг ҳуқуқий ва молиявий асослари. Т. «Университет», 2005.
- 46.О'Р.Умрзақов. Fermerxo'jaligiiqtisodiyoti. – Т.:”Iqtisod-moliya” 2007.
- 47.О'Р.Умрзақов. Qishloqxo'jaligiiqtisodiyotivamenejment (darslik). – Т.: 2009.
- 48.А.Абдуллаев ва б. Бизнес режа. – Т.: «Молия» 2002.
- 49.Б.Салимов ва б. Дехқон ва фермер хўжаликлари иқтисодиёти. – Т.:ТДИУ, 2004
- 50.Додобоев Ю.Т. ва б. Фермер хўжаликлари иқтисодиёти. – Т.: 2005 (Қувасой).
- 51.Р.Ҳақимов ва б. Агросаноат мажмуи иқтисодиёти. – Т.:ТДИУ, 2004
- 52.Б.Салимов ва б. Қишлоқ хўжалиги инфратузилмаси иқтисодиёти. – Т.:ТДИУ, 2004.
- 53.Марҳамат туманидаги Ойдин йўл фермер хўжалигининг 2012-2014 йиллардги бизнес-режалари, йиллик ҳисоботлари ва бошқа маълумотлар.
51. Интернет сайтлари
www.msu.ru
www.rsunet.ru
www.tsue.uz
www.osu.edu
www.timacad.ru.